

міжнародний центр перспективних досліджень

**Економічне
моделювання
як компонент підготовки
до переговорів щодо
Зони вільної торгівлі
між Україною та ЄС**

київ 2008

УДК 339.9.012.24(4)
ББК 65.9(4)428
Е45

Цей документ підготовлено в рамках проекту "Угода про вільну торгівлю між Україною та ЄС: аналітична, методологічна та інформаційна підтримка переговорів", що здійснюється Міжнародним центром перспективних досліджень (МЦПД) за фінансової підтримки Шведської агенції з міжнародного розвитку (SIDA).

Редактор публікації: Ільдар Газізуллін.

Цей документ підготували: Максим Борода, Ільдар Газізуллін, Олександр Жолудь.

Верстка: Тетяна Іванько

Літературне редагування: Надія Цісик

ISBN 978 – 966 – 7869 – 52 – 6

© Міжнародний центр перспективних досліджень, 2008

Зміст

Вступ	5
--------------------	----------

Моделювання змін умов торгівлі

Товарні ринки: приклад ринку соняшнику	9
---	----------

Лібералізація торгівлі сільськогосподарською продукцією	9
---	---

Вибір ринку соняшнику для моделювання	9
---	---

Огляд наявних досліджень	10
--------------------------------	----

Питання для дослідження	11
-------------------------------	----

Тарифні та нетарифні обмеження	11
--------------------------------------	----

Специфікація моделі та опис змінних	12
---	----

Результати оцінок функцій моделі	17
--	----

Висновки	19
----------------	----

Споживання олії	20
-----------------------	----

Про використання інструментів державної політики на ринку	22
---	----

Чого може навчити Україну спільна аграрна політика ЄС?	22
--	----

Сутність САП	22
--------------------	----

Еволюція САП	24
--------------------	----

Нова САП	24
----------------	----

Останні зміни	26
---------------------	----

Уроки для України	26
-------------------------	----

Ринок послуг: ринок праці у фокусі	27
---	-----------

Специфікація моделей	27
----------------------------	----

Результати оцінки моделей	29
---------------------------------	----

Прямі іноземні інвестиції	29
---------------------------------	----

Продуктивність	30
----------------------	----

Безробіття	31
------------------	----

Експорт та імпорт	32
-------------------------	----

Узагальнені висновки	33
----------------------------	----

Додатки

Додаток 1. Комунікація результатів моделювання	37
Контекст комунікації	37
Комунікативні цілі	38
Складники комунікації	39
Розуміння аудиторії	39
Визначення суті повідомлення	40
Розуміння інструменту	41
Знання матеріалу	42
Ключові повідомлення	42
Процес комунікації	43
Висновки	45
Додаток 2. Огляд наявних результатів моделювання	47
Сценарії лібералізації торгівлі	47
Передумови інтеграції	49
Обмежена інтеграція	49
Посилена інтеграція	49
Узагальнення результатів	49
Результати за окремими секторами	51
Висновки	53
Додаток 3. Результати моделювання ринку соняшнику	55
Додаток 4. Результати моделювання ринку послуг	59
Модель А	59
Модель В	60

Вступ

Успішність і тривалість переговорів між Україною та ЄС про укладення угоди про зону вільної торгівлі (ЗВТ) залежить від поінформованості груп інтересів про можливі наслідки змін умов торгівлі для економіки та окремих галузей і ринків. Процес і результати економічного моделювання надають інформацію, яку можна використати для вироблення переговорної позиції, змістовних консультацій із зацікавленими сторонами або визначення необхідних заходів державної політики.

Нині у розпорядженні Міністерства економіки є кілька економетричних моделей для аналізу зовнішньоторговельної політики. Це моделі загальної рівноваги (CGE models), які використовувалися для оцінки впливу укладення угоди про ЗВТ і СОТ на Україну. Зокрема отримано оцінки очікуваних змін загального добробуту, галузевого виробництва та зайнятості в Україні (див. **Додатки**).

Проте потенціал використання CGE моделей для оцінки наслідків лібералізації торгівлі найближчим часом практично вичерпано. Утім, доцільно оновити ці моделі з використанням даних за 2004–2006 роки та врахуванням митних тарифів, що набрали чинності зі вступом України до СОТ.

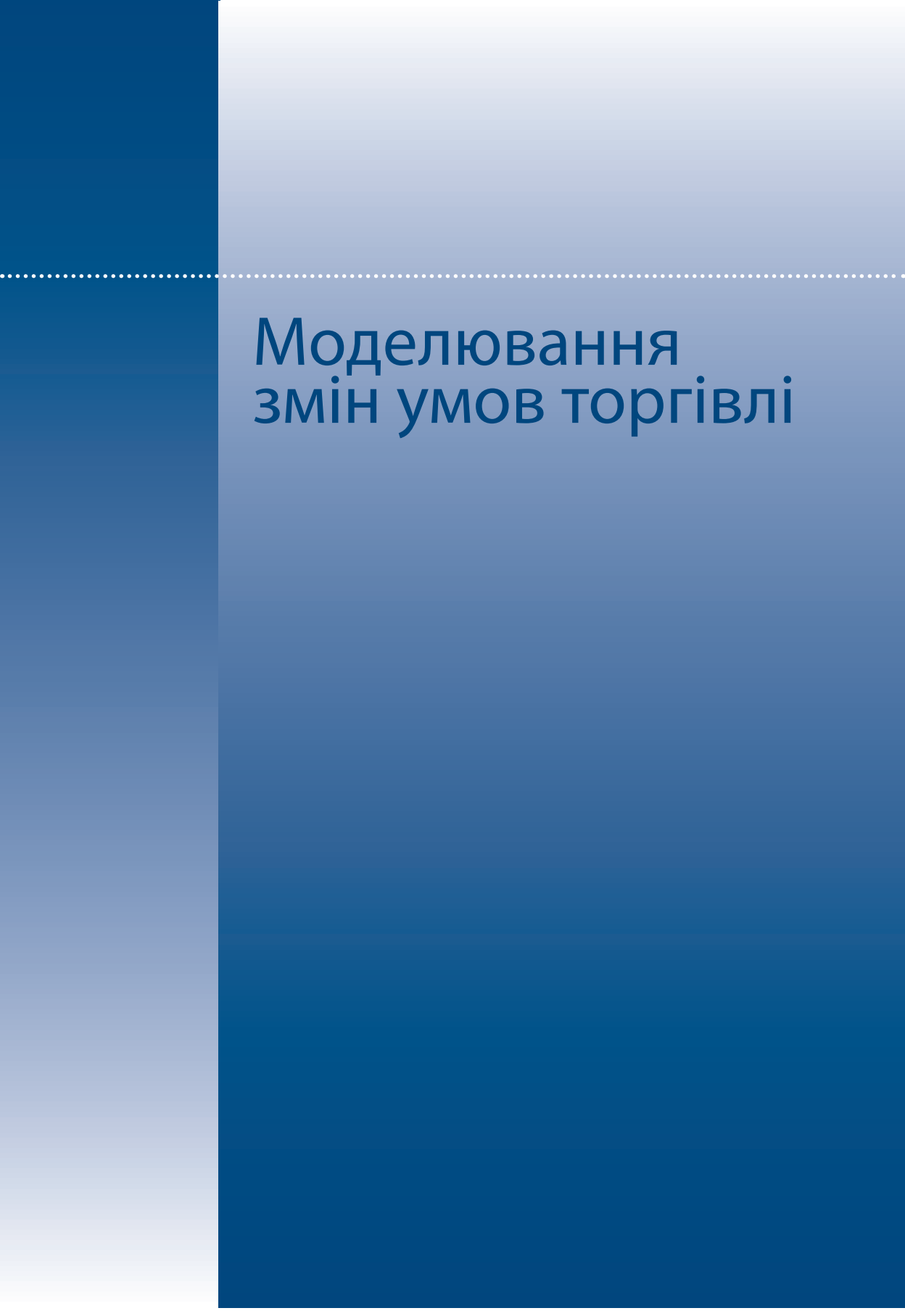
Доповнити наявний економічний інструментарій може мікромоделювання чи використання економетричних моделей часткової рівноваги – всього існує близько п'яти основних типів моделей¹. Так, ці моделі легше оновлювати, а результати моделювання – “зрозуміліші” для не підготовленої аудиторії. Вади цих моделей полягають у тому, що вони не є універсальними, а тому для кожної галузі чи ринку треба робити окрему специфікацію рівнянь. Підготовка моделі також потребує витрат часу на попередній аналіз ситуації в галузі.

У цьому дослідженні подано економетричні моделі товарного ринку та ринку послуг – ринок соняшнику та соняшникової олії та ринку праці (секторів послуг) відповідно. Ці моделі описують стан ринку і дають змогу аналізувати вплив зняття нетарифних обмежень ЄС чи законодавчих змін на ринку внаслідок адаптації законодавства до європейського. Нарешті подано принципи комунікаційної кампанії з надання результатів економічного моделювання.

---

¹ Економетричні – системи структурних рівнянь; 2) часові ряди – статистично поєднують циклічні зв'язки між даними; 3) обчислена загальна рівновага (CGE) – охоплення повної економічної системи; 4) мікромоделювання – класифікує репрезентативних агентів та 5) інші – зазвичай великоформатні таблиці (Джон Тіссен, 1999).

Моделювання змін умов торгівлі

Товарні ринки: приклад ринку соняшнику

Лібералізація торгівлі сільськогосподарською продукцією

Зовнішня торгівля продукцією сільського господарства стикається з найбільшими обмеженнями у світі. У СОТ сільське господарство виділено в окремий сектор, щодо якого умови вільної торгівлі часто не діють. Це пов'язано з низкою причин не лише економічного характеру, зокрема міркувань продовольчої безпеки, підтримання низького рівня безробіття, недопущення перевиробництва.

Сільське господарство України захищено високими тарифними і нетарифними обмеженнями, а також низкою програм державної підтримки. Така ситуація пояснюється, зокрема, соціальним значенням сектору, в якому зайнято близько 10% населення країни, але яке виробляє лише 7,0% ВВП. Це свідчить про низьку продуктивність сільського господарства і вищий, аніж у містах, рівень бідності та безробіття у сільській місцевості. Тому галузь вразлива до ймовірного збільшення конкуренції внаслідок лібералізації торгівлі. Крім того, інтереси агровиробників широко представлені галузевими асоціаціями та в парламенті.

Попри торговельні обмеження торгівлі і в Україні, і у світі, продукція сільського господарства займає суттєву частку в експорті та імпорті країни. Потенціал для збільшення торгівлі мають не тільки базова продукція рослинництва (зернові та олійні), а й продукція тваринництва та товари харчової промисловості. Тенденція до стрімкого збільшення світового попиту на продукцію сільського господарства також зумовлюватиме лібералізацію торгівлі та внутрішньої політики ЄС (див. про спільну аграрну політику Європейського союзу в [Додатках](#)).

Вибір ринку соняшнику для моделювання

Ринок соняшнику обрано для моделювання з огляду на такі причини:

1. Важливість культури соняшнику для сільського господарства та торгівлі України. Соняшник займає близько 10% посівних площ і 5–10% в експорті сільськогосподарських товарів. Україна є третім найбільшим експортером продукції з соняшнику у світі, а Європейський Союз – найбільшим імпортером соняшнику з країни. Україна має ве-

лийкий потенціал збільшення виробництва та обсягів торгівлі іншими олійними культурами, такими як ріпак і соя.

2. Висока захищеність ринку насіння тарифними обмеженнями та можливість оцінювати зміни державної політики, зокрема щодо нетарифних обмежень торгівлі, типових для інших товарних ринків.
3. Наявність готових моделей українського ринку соняшнику, що збільшує імовірність отримання якісних результатів моделювання.

Огляд наявних досліджень

В економічній літературі існує велика кількість моделей, які можна використовувати для оцінки впливу змін умов гри на окрему галузь. Ці моделі часткової рівноваги зазвичай детальніші, аніж ширше вживані моделі загальної рівноваги, що охоплюють усю економіку. Це дає змогу точніше оцінити прямий вплив змін на галузь, проте може не враховувати опосередкований вплив, що відбувається через трансмісію змін у пов'язаних галузях.

Для отримання моделі впливу ЗВТ на ринок соняшнику та соняшникової олії можна використати два підходи: застосування схожих моделей ринку соняшнику (закордонних та українських) або моделей інших видів сільськогосподарської продукції (схожих культур). Перевагою першого підходу є порівняна простота використання вже готової моделі, а вадою — можлива інша спрямованість моделі, наприклад мала увага зовнішній торгівлі. Перевага другого методу — ширший вибір моделей, зокрема спрямованих на дослідження ефектів змін умов торгівлі, вада — необхідність перекалібрування моделі.

З-поміж досліджень ринку соняшнику варто виділити Johnson et al (1996)², де розглянуто світовий ринок соняшнику. Перевага цього дослідження — воно орієнтоване саме на оцінку ефектів від світової торгівлі насінням соняшнику на зміну фінансового становища експортерів та імпортерів. За допомогою цієї моделі прораховано такі сценарії: вплив обмеження експорту насіння соняшнику з ЄС, запровадження тарифів імпортерами насіння, долучення до ГАТТ, приєднання Аргентини та Чилі до NAFTA та скасування субсидій на продаж насіння соняшнику у США.

У Lence (2000)³ подано порівняльний аналіз виробничих процесів на ринку соняшнику в Аргентині та США, каналів реалізації продукції та особливостей сільськогосподарської політики.

² D. Demcey Johnson & Vidyashankara Satyanarayana & Bruce L. Dahl & Frank J. Dooley, 1996. "Trade In Minor Oilseeds: A Spatial Equilibrium Analysis Of Sunflower And Canola", Reports 353, North Dakota State University Department of Agricultural Economics.

³ A Comparative Marketing Analysis of Major Agricultural Products in the United States and Argentina.

Українські дослідження ринку соняшнику найкраще представлені двома працями: Т.Шульга (2003)⁴ та Ю.Василенко, О.Шевцов (2004)⁵. У першому дослідженні автор надає результати обчислення оптимального експортного мита на насіння соняшнику. За наведеними розрахунками, мито має бути знижено з 17% до 13,5–14% залежно від сезону. У праці використано модель часткової рівноваги для "великої" країни, що має вплив на світову торгівлю продукцією. Автор наводить висновки щодо впливу зміни експортного мита на учасників ринку, зокрема на виробників олії та фермерів. У дослідженні Ю.Василенка та О.Шевцова побудовано загальну модель українського ринку соняшнику у вигляді системи одночасних рівнянь. Автори зробили оцінку впливу головних чинників, зокрема урядових рішень, на динаміку цін, обсяги виробництва, внутрішнє споживання та експорт соняшнику впродовж 1990–2002 років.

Питання для дослідження

Моделювання ринку соняшнику та пов'язаного з ним ринку соняшникової олії має дати змогу оцінити зміни торговельної політики (наприклад щодо розміру експортного мита), а також структурні зміни в галузі (наприклад зміни площі посівів чи врожайності). Інші питання для дослідження, на які може дати відповідь моделювання:

1. Як вплине зміна експортного мита на насіння соняшнику на ціну олії?
2. Як вплине зміна ціни добрив чи дизпалива (наприклад внаслідок субсидування) на учасників ринку?
3. Яким є вплив державних закупівель соняшнику чи олії на ціни?
4. Як вплине на пропозицію зміна врожайності та рівня виходу олії з насіння?
5. Як вплинуть на ринок соняшнику макроекономічні шоки (інфляція, обмінний курс, доходи домогосподарств)?

Тарифні та нетарифні обмеження

Тарифні обмеження, зокрема експортне мито, є дотепер найактуальнішим питанням на ринку. Соняшник є єдиним аграрним товаром, на який запроваджено експортне мито. Це мито запроваджено 1999 року для розширення можливості вітчизняних переробних підприємств щодо закупівлі сировини за допомогою втримування цін на соняшник нижчими за світові. Наявність мита й зростання внутрішнього та світового попиту на олію уможливило суттєво наростити перероблення соняшнику в країні.

⁴ Див. <http://wto.inform.org.ua/info/?id=71>.

⁵ Див. http://www.undp.org.ua/agro/pub/ua/P2004_01_113_04.pdf.

З-поміж групи нетарифних обмежень саме стандарти та їх недотримання становить найбільшу проблему для торгівлі сільськогосподарською продукцією. Інша група обмежень – невідповідність державної політики визнаним (у СОТ чи в рамках торговельних союзів) стандартам. Зокрема щодо державної допомоги (зокрема у вигляді субсидування добрив, дизельного пального), випадків державного втручання (закупівля насіння та/або олії у держрезерв, квотування експорту).

Чому квотування експорту олії 2008 року було невдалим рішенням?

У травні 2008 року уряду обмежив експорт олії квотою у 300 тис. тонн. Указом Президента України від 28 травня 2008 року № 481 дію відповідних постанов Кабінету Міністрів⁶ зупинено через невідповідність Конституції України.

Конституційне подання Президента проти рішення уряду наводить майже вичерпний перелік можливих негативних наслідків державного регулювання ринків і торгівлі:

НЕ ВРАХОВАНО СИТУАЦІЮ, ЩО СКЛАЛАСЯ НА РИНКУ. Баланс продовольства на внутрішньому ринку не було порушено. Встановлені квоти на експорт були замалими, і на ринку залишалось більше олії, аніж потрібно було для споживання.

ПРИЗВОДИТЬ ДО ЗБИТКІВ УЧАСНИКІВ РИНКУ. Інтереси виробників мають також бути захищеними. Недоотримання прибутків експортерами та виробниками може позначитися на інвестиціях у галузі.

ПОРУШЕНО МІЖНАРОДНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ. Зазначені постанови Кабінету Міністрів суперечать також міжнародним зобов'язанням України щодо скасування необґрунтованих експортних обмежень з моменту вступу України до СОТ.

ПОРУШЕНО ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ. Рішення про квотування означало втручання держави у здійснення власником права власності.

Специфікація моделі та опис змінних

Для моделювання впливу лібералізації торгівлі на ринок соняшнику ми взяли за основу модель Ю.Василенка та О.Шевцова 2004 року. Перевага цієї моделі, можливість моделювати суміжні ринки (насіння та олії) та, відповідно, оцінювати вплив лібералізації торгівлі й державної політики на різні групи інтересів на ринку.

⁶ Постанова КМУ від 12 березня 2008 року № 189 "Про затвердження обсягів квот на олію соняшникову та насіння соняшнику, експорт яких підлягає ліцензуванню до 1 липня 2008 р., та порядку видачі ліцензій", від 19 березня 2008 року № 229 "Про внесення змін до пункту 5 Порядку видачі ліцензій на експорт олії соняшникової та насіння соняшнику і розподілу квот" та від 23 квітня 2008 року № 488 "Про продовження дії постанови Кабінету Міністрів України від 12 березня 2008 р. № 189".

В оновленій версії моделі використано дані за 2001 – 2007 роки та спрощено специфікацію рівнянь. У деяких випадках це було пов'язано зі змінами на ринку (наприклад відсутньою практикою державних закупівель), в інших випадках – відсутністю доступу до даних.

Для аналізу ринку соняшнику та олії побудовано три групи моделей.

До першої групи (пропозиція) входять залежності щодо:

- обсягів виробництва соняшнику та олії;
- обсягів пропозиції соняшнику та олії.

До другої групи (попит) входять залежності щодо:

- обсягів внутрішнього споживання соняшнику та олії;
- експорту соняшнику та олії;
- загального (внутрішнього і зовнішнього) попиту на соняшник та олію.

До третьої групи (ціна) входять моделі, що залежать від попередніх двох груп, а саме:

- реальної ціни соняшнику та олії на внутрішньому ринку;
- експортної ціни соняшнику та олії;
- реального прибутку з 1 га посіву соняшнику;
- реального прибутку від реалізації олії.

Пропозицію соняшнику розраховано як суму виробництва, обсягів імпорту та залишків соняшнику на початок року, тобто:

$$SS = PS + ZAPS + IMS$$

Попит на соняшник розраховано як суму внутрішнього споживання, експорту та залишків соняшнику на кінець року:

$$DS = CS + ZAPS + ES$$

Внутрішнє споживання соняшнику:

$$CS = PS + IMS + ZAPS - ES$$

(виробництво, плюс імпорт, плюс запаси та мінус експорт).

Оскільки ми виходимо з припущення про наявність рівноваги на ринках, що моделюються, обсяги попиту і пропозиції дорівнюють один одному.

Рівняння виробництва соняшнику:

$$PS = PLS \times URS$$

(площу збору соняшнику помножити на урожайність соняшнику, ц/га).

Модель виробництва олії:

$$Pol = Kv \cdot Kp \cdot Cs$$

(коефіцієнт виходу олії з 1 тонни насіння соняшнику помножити на частку обсягу внутрішнього споживання соняшнику, що надходить для виробництва олії, од. помножити на внутрішнє споживання соняшнику).

Модель собівартості 1 тонни олії:

$$w = f(Z_s, Z_{dis}, KDR, K_v)$$

(залежить від ціни соняшнику, ціни дизпалива, реального обмінного курсу, коефіцієнта виходу олії з 1 тонни насіння соняшнику).

Модель експортної ціни олії для виробника:

$$Z_{OLexp} = Z_{OLex} / (1 + T_{EXOL} / 100) = f(Z_{OLW}, KDR, T_{EXOL})$$

(дорівнює експортній ціні олії без урахування експортного мита на олію і є функцією від світової ціни соняшнику, реального обмінного курсу, експортного мита на олію).

Модель експорту олії:

$$E_{OL} = f(P_{OL}, C_{OL}, Z_{OLex}, T_{EXOL})$$

(залежить від виробництва олії, внутрішнього споживання олії, експортної ціни олії, експортного мита на олію).

Рівняння внутрішнього споживання соняшнику:

$$C_s = f(P_{OL}, E_{NS}, Z_s) = a_0 + a_1 P_{OL} + a_2 E_{NS} + a_3 Z_s$$

(залежить від виробництва олії в Україні, тис. тонн, нетто-експорту соняшнику, тис. тонн, реальної ціни на соняшник, грн./т).

Модель внутрішнього споживання олії на особу:

$$C_{Old} = f(Z_{OL}, P_{OL}, EN_{OL}, KDR, D_N)$$

(залежить від реальної ціни на олію, виробництва олії, нетто-експорту олії, реального обмінного курсу, реальних середніх доходів на особу).

Обсяг сумарного внутрішнього споживання олії:

$$COL = C_{OLd} \cdot N$$

(залежить від внутрішнього споживання олії на особу помножити на кількість населення).

Обсяг загальної пропозиції олії:

$$S_{OL} = P_{OL} + IM_{OL} + ZAP_{OL}$$

(виробництво олії, імпорт олії, запаси олії попереднього періоду).

Рівняння експорту соняшнику:

$$E_S = f(Z_{S'}, P_{S-1}, P_{WS'}, Z_{WS'}, Z_{EXP})$$

(залежить від реальної ціни на соняшник, виробництва соняшнику в Україні попереднього року, світового виробництва соняшнику, світових цін на соняшник, експортної ціни соняшнику).

Рівняння загальної пропозиції соняшнику:

$$S_S = P_S + IM_S$$

(внутрішнє виробництво та імпорт соняшнику).

Реальна ціна соняшнику на внутрішньому ринку (з боку попиту):

$$Z_S = f(Z_{ZAK'}, ZAK_S', KDR, P_{OL'}, T_{EXS})$$

(залежить від ціни закупівель, обсягів закупівель, реального обмінного курсу, виробництва олії, експортного мита).

Реальна ціна соняшнику на внутрішньому ринку (з боку пропозиції):

$$Z_S = f(S_S', Z_{KAL})$$

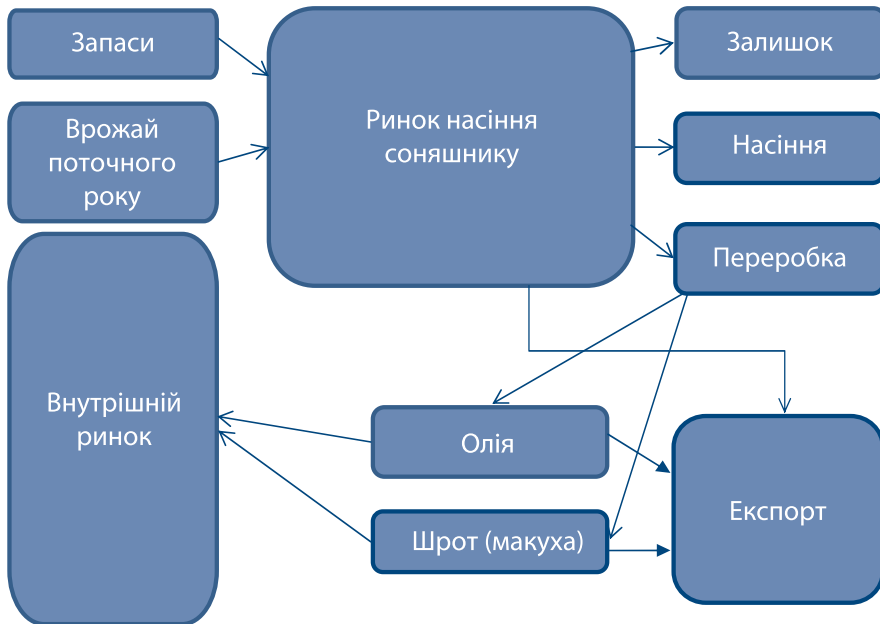
(залежить від загальної пропозиції та ціни калійних добрив).

Модель реальної ціни олії на внутрішньому ринку:

$$Z_{OL} = f(S_{OL'}, C_{OL'}, Z_{S'}, Z_{dis'}, P_{OLW'}, T_{IMOL})$$

(залежить від пропозиції олії, внутрішнього споживання олії, ціни соняшнику, ціни дизельного пального, світового виробництва олії, імпортного мита на олію).

Графічне представлення моделі

Таблиця 1. Змінні моделі

	Змінна
C_{OL}	Обсяг внутрішнього споживання олії, тис. тонн
C_{OLd}	Обсяг внутрішнього споживання олії на особу, кг
C_s	Обсяг внутрішнього споживання соняшнику, тис. тонн
D_N	Обсяги реальних середніх доходів на особу в Україні
D_{OL}	Обсяг загального (внутрішнього і зовнішнього) попиту на олію, тис. тонн
EN_{OL}	Обсяг нетто-експорту олії, тис. тонн
EN_s	Обсяг нетто-експорту соняшнику, тис. тонн
E_{OL}	Обсяг експорту олії, тис. тонн
E_s	Обсяг експорту соняшнику, тис. тонн
IM_{OL}	Обсяг імпорту олії, тис. тонн
IM_s	Обсяг імпорту соняшнику, тис. тонн
KD	Номінальний курс гривні до долара США, грн./дол.
KDR	Реальний курс гривні до долара США, грн./дол.
K_v	Коефіцієнт виходу олії з 1 тонни насіння соняшнику
N	Кількість населення в Україні
PL_s	Площа збору соняшнику, тис. га
P_{OL}	Обсяг виробництва олії в Україні, тис. тонн

P_S	Обсяг виробництва соняшнику в Україні, тис. тонн
P_{WOL}	Обсяг виробництва соняшникової олії, тис. тонн
P_{WS}	Обсяг виробництва соняшнику в світі, млн. тонн
S_{OL}	Обсяг загальної пропозиції олії, тис. тонн
S_S	Обсяг загальної пропозиції соняшнику, тис. тонн
T_{EXS}	Експортне мито на соняшник
UR_S	Урожайність соняшнику, ц/га
Z_{dis}	Реальні ціни на дизельне пальне в Україні, грн./т
Z_{KAL}	Реальні ціни на азотні добрива, грн./т
Z_{OL}	Реальна середня оптова ціна олії в Україні, грн./т
Z_{OLex}	Експортна ціна олії, дол./т
Z_{OLW}	Середня ціна олії у світі, дол./т
Z_S	Реальна середня ціна соняшнику в Україні, грн./т
Z_{Sex}	Експортна ціна соняшнику, дол./т
Z_{SW}	Середня ціна соняшнику у світі, дол./т

Джерела: Держкомстат, НБУ, Проагро, МВФ. Розрахунки: МЦПД.

Результати оцінок функцій моделі

Всього оцінено шість функцій:

1. Споживання олії на особу.
2. Споживання насіння соняшнику.
3. Ціна олії на внутрішньому ринку.
4. Ціна насіння соняшнику: з боку пропозиції.
5. Ціна насіння соняшнику: з боку попиту.
6. Експорт насіння соняшнику.
7. Експорт олії.

Споживання олії на особу

$$C_{OLD} = 24,3 + 0,0005 \cdot Z_{OL} + 0,0088 \cdot P_{OL} - 0,0058 \cdot EN_{OL} - 3,3 \cdot KDR1 - 5,15e-05 \cdot D_N$$

Оцінка цієї функції — невдала, адже всі змінні мають статистично й економічно незначущі коефіцієнти, а деякі з коефіцієнтів мають знаки, що суперечать теоретичним припущенням (див. про це нижче).

Споживання насіння соняшнику

$$C_S = 335,4 + 2,26 \cdot P_{OL} + 0,028 \cdot EN_S - 0,125 \cdot Z_S$$

У цій залежності дві змінні — виробництво олії та ціна насіння в Україні — економічно та статистично значущі. Що більше виробництво олії, то більше споживання насіння, і що більша ціна на насіння, то менше його споживання. Водночас ціна на насіння несуттєво впливає на обсяги

його споживання. Це зумовлено низькою еластичністю попиту виробників олії на насіння.

З оцінки випливає, що обсяги експорту соняшнику не впливають на обсяги його споживання, адже коефіцієнт є ані статистично, ані економічно значущим. Можливо, це пов'язано з тим, що експорт насіння з України практично відсутній, оскільки його суттєво обмежує експортне мито.

Ціна олії на внутрішньому ринку

$$Z\_OL = -0,5 \cdot S\_OL + 0,6 \cdot C\_OL + 4,18 \cdot Z\_S - 194,95 \cdot Z\_DIS + 0,25 \cdot P\_WOL$$

Оцінка функції невдала: всі коефіцієнти статистично незначущі. Зокрема це може бути пов'язано з надто великою кількістю показників. Оцінку можна поліпшити за умови збільшення кількості спостережень. Інший можливий варіант — взаємопов'язаність деяких показників. Згідно з умовами для економетричної специфікації незалежні змінні не мають бути прямо лінійно пов'язані між собою. За малої кількості даних можлива штучна кореляція між незалежними змінними.

Ціна насіння соняшнику: з боку пропозиції

$$Z\_S = 378,5 - 0,13 \cdot S\_S + 4,6 \cdot Z\_KAL$$

Всі змінні — статистично й економічно значущі. Порівняно до минулої оцінки (Ю.Василенко та О.Шевцов, 2004) роль добрива суттєво зросла, що може пояснюватися здорожчанням їх. Відповідно збільшення пропозиції насіння соняшнику призводить до зменшення його ціни. Враховуючи тенденцію здорожчання добрив, що спостерігається у світі з 2005 року, можна припускати, що впродовж наступних кількох років ми матимемо високі ціни на насіння соняшнику.

Ціна насіння соняшнику: з боку попиту

$$Z\_S = 4725 - 609 \cdot KDR1 - 0,84 \cdot P\_OL - 11,4 \cdot T\_EXS$$

Оцінка цієї функції — невдала. Експортне мито на соняшник виявилось статистично незначущим. Одне з можливих пояснень — мала кількість змін у рівні мита впродовж прогнозного періоду. Коефіцієнти реального обмінного курсу та виробництва олії мають інші за очікуване знаки. Перше радше зумовлено фіксованим номінальним обмінним курсом упродовж усього періоду, а друге — зв'язком між виробництвом та експортом олії, з одного боку, та внутрішніх і зовнішніх цін на олію — з іншого. Тобто за зростання ціни соняшнику у світі зростає і світова ціна олії, що робить експорт олії прибутковим і стимулює зростання виробництва олії.

Експорт насіння соняшнику

$$E\_S = -2936,3 - 31,2 \cdot Z\_S + 0,2 \cdot P\_S(-1) + 0,1 \cdot P\_WS + 55,6 \cdot Z\_SW + 2,9 \cdot Z\_SEX$$

Оцінка цієї функції — невдала. Всі показники статистично незначущі. За спрощення моделі, що скорочує кількість змінних, збільшуючи якість статистики, отримано такі результати:

$$E\_S = 6686,7 + 1,6 \cdot P\_S - 0,5 \cdot P\_WS + 2,5 \cdot (Z\_SEX - Z\_S)$$

(експорт залежить від внутрішнього та світового виробництва і розриву між внутрішніми й експортними цінами).

Оцінка більшості показників цієї функції (окрім цінового розриву) — досить непогана, враховуючи малу кількість спостережень. Усі коефіцієнти мають економічно коректні знаки.

Експорт олії

$$E\_OL = -168,1 + 1,14 \cdot P\_OL - 0,78 \cdot C\_OL - 0,03 \cdot Z\_OL$$

Оцінка цієї функції — вдала. Експорт олії залежить від обсягів виробництва олії, а також частково від внутрішнього споживання. Водночас незначущість ціни на олію може свідчити про те, що (крім вже зазначеного фактору — малої вибірки даних і недосконалості даних щодо цін) внутрішні та зовнішні ціни на олію перебувають на однаковому рівні і рухаються разом.

З іншого боку, збільшення експорту олії з України несуттєво впливає на світову ціну олії, адже обсяги світової торгівлі становлять лише близько 20% світового виробництва.

Висновки

Одна з проблем — брак даних і невеликий часовий діапазон (2001 — 2008), що унеможлиблював оцінювати деякі, особливо великі (більш як три змінні) функції. Наявність річної сезонності у виробництві насіння (один урожай на рік) не дає змоги скористатися квартальними даними. За умови збільшення кількості спостережень принаймні до десяти років якість економетричної специфікації моделі має суттєво поліпшитися. На жаль, перехід до меншого кроку у динамічних рядах ускладнено через річний цикл виробництва насіння та відсутність деяких даних на місячній чи кварталній основі.

Важливим є долучення до моделі умовної вартості землі — ціна вирощування соняшнику з погляду сільськогосподарського виробника має бути на однаковому рівні з вирощуванням інших культур, інакше наявність нерівноваги змушувала б його нарощувати або скорочувати площі під

цим продуктом. Це також могло б полегшити оцінку погіршення якості ґрунтів за екстенсивного землеробства.

Ми використали лише шість функції, з яких три мали статистично й економічно значущі коефіцієнти. Водночас деякі результати є цікавими. Наприклад, низька еластичність виробництва олії за ціною. Це вказує на те, що навіть за зростання внутрішньої закупівельної ціни до рівня світової (тобто відсутність експортного мита) не має призводити до суттєвого скорочення виробництва олії, а лише до перерозподілу коштів між виробниками насіння та олії. Це пояснюється, зокрема, тим, що $\frac{3}{4}$ виробленої олії експортується. Враховуючи низьку додану вартість у сільському господарстві, це уможливить поліпшити умови у цьому секторі⁷ і може слугувати для аналізу ринку, впливу на нього чинників – і зовнішніх, і внутрішніх.

Споживання олії

За таких умов доцільно звернутися до результатів інших досліджень, зокрема розрахунків еластичності споживання соняшникової олії за ціною та доходами в країнах СНД (див. Табл. 2). Ці дані підтверджують, що соняшникова олія є нормальним благом, а отже, зі збільшенням доходів обсяги споживання зростають. У країнах СНД і, як можна припустити, в Україні споживання більше залежить від ціни, аніж від доходів, хоча різниця показників еластичностей невелика і наближається до такої різниці в країнах ЄС.

Таблиця 2. Еластичність споживання соняшникової олії в деяких країнах

Країна	Еластичність	
	за доходом	за ціною
Аргентина	0,1	-0,28
Китай	0,01	-0,38
СНД	0,3	-0,46
ЄС-15	0,4	-0,38
Держави – нові члени ЄС	0,25	-0,45

Джерело: Food and Agricultural Policy Research Institute (FAPRI), <http://www.fapri.iastate.edu/>

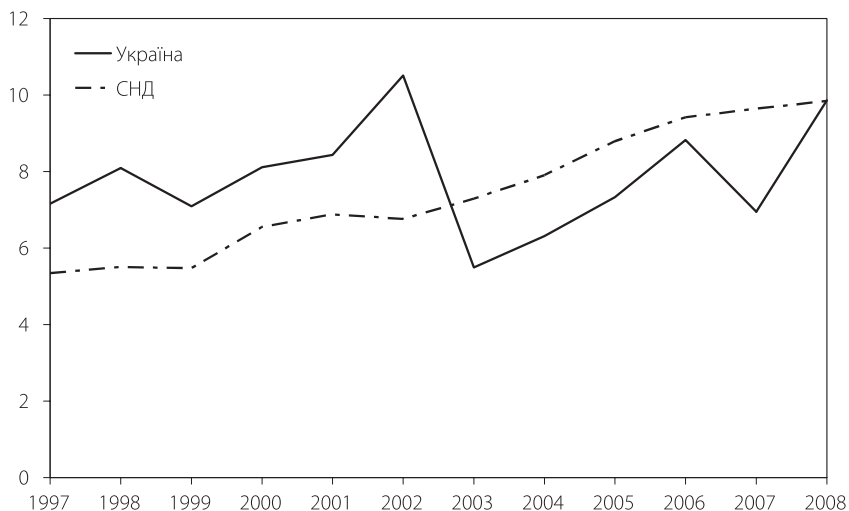
Стрімке зростання доходів населення впродовж 2000–2007 років в Україні мало суттєвий вплив на структуру споживання, зокрема харчової продукції. Швидкі темпи зростання номінальних і реальних до-

⁷ Ідеться суто про економічне поліпшення ситуації без урахування можливого погіршення якості ґрунтів за умови активного вирощування соняшнику. Ці показники також можна залучити до моделі в разі існування даних про якість (вартість) угідь до та після вирощування соняшнику

ходів населення зумовили зменшення частки харчової продукції у споживчому кошику українця (хоча ця частка досі залишається в Україні високою). У структурі споживання харчової продукції також відбуваються зміни: зменшується споживання неповноцінних благ (inferior goods)⁸, як, наприклад, картоплі. Водночас споживання соняшникової олії на особу збільшилося в Україні з 7,15 до 9,86 літрів упродовж 2001 – 2008 років.

Графік 1. Споживання олії на особу, кг*

* літрів для країн СНД.

Джерела: Food and Agricultural Policy Research Institute (FAPRI), FAO. Розрахунки: МЦПД.

Водночас має бути також присутнім ефект заміни, адже в Україні збільшується споживання інших олій (оливкової, кукурудзяної) зі зростанням доходів домогосподарств. Зростає також імпорт пальмової олії, що, зокрема, пов'язано зі зростанням попиту промислових споживачів, передусім харчової промисловості.

⁸ Тобто таких, споживання яких за зростання доходу зменшується через витіснення якіснішими товарами.

Про використання інструментів державної політики на ринку

У розпорядженні українського уряду — широке коло інструментів регулювання сільськогосподарських ринків⁹. Соняшник разом з іншими ключовими культурами підпадає під дію державного (цінового) регулювання¹⁰. З-поміж інструментів державного впливу — визначення мінімальних закупівельних цін, держзакупівлі / інтервенції та недопущення зловживання компаніями монопольним становищем на ринку.

Більшість із цих інструментів державного регулювання, цінове регулювання зокрема, зазвичай застосовують до збиткових культур і продукції — цукрового буряка та цукру. Проте зі збільшенням світових цін на сільськогосподарську продукцію уряд втрутився у ситуацію на ринку зерна та соняшнику, зокрема обмеживши експорт зерна, щоб не допустити зростання цін на внутрішньому ринку.

Є принаймні два інструменти, через які уряд міг впливати на ринок соняшнику без ризику спричинити міжнародні санкції чи критику груп інтересів: аграрний фонд (товарні інтервенції) та антимонопольне законодавство. Останнє особливо актуальне на ринку, який характеризується високою концентрацією виробництва та торгівлі олією. Проте обидва інструменти досі практично не використовувалися.

Чого може навчити Україну спільна аграрна політика ЄС?

Сутність САП

Наразі у розвинених країнах відбулося зміщення мети державної допомоги зі стимулювання виробництва до вирішення таких соціальних питань, як підтримка добробуту працівників сільського господарства, забезпечення населення доступними продуктами харчування, розвиток сільських територій та аграрної інфраструктури, проведення природо-

⁹ Законом “Про державну підтримку сільського господарства України” від 24 червня 2004 року визначено основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, страховій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення.

¹⁰ Кабінет Міністрів Постановою № 399 “Про затвердження методики встановлення мінімальної закупівельної ціни на окремі об’єкти державного цінового регулювання і переліку таких об’єктів на 2005/2006 маркетинговий рік” від 26.05.2005 року.

охоронних заходів. У цьому полягає зміст Спільної аграрної політики¹¹ (САП) Європейського Союзу.

САП започатковано 1957 року Римським договором, підписаним шістьма країнами (Німеччиною, Францією, Італією, Нідерландами, Бельгією і Люксембургом), в якому йшлося про утворення Європейського Союзу.

Статтею 39 цього договору проголошено такі цілі аграрної політики:

1. Підвищити продуктивність виробництва сільськогосподарської продукції за рахунок стимулювання технічного прогресу, забезпечення раціонального розвитку аграрного виробництва й оптимального використання факторів виробництва, передусім праці.
2. Забезпечити справедливі умови життя сільського населення за рахунок збільшення доходів у сільському господарстві.
3. Стабілізувати ринки сільськогосподарської продукції.
4. Забезпечити достатній рівень пропозиції продовольчих товарів.
5. Забезпечити прийнятний рівень споживчих цін на продовольчі товари.

Для досягнення цих цілей ЄС запровадив три принципи функціонування САП:

1. Вільний рух товарів всередині ЄС і спільні ціни для одних і тих самих товарів.
2. Надання переваг сільськогосподарській продукції ЄС порівняно з імпортом.
3. Спільна фінансова відповідальність за ринкову та цінову політику ЄС.

Аграрна політика ЄС неможлива без активної державної підтримки, яка поширюється на 75% обсягів сільськогосподарської продукції, що реалізується на внутрішньому ринку ЄС. За 2006 рік загальна сума державних субсидій на розвиток сільського господарства в країнах ЄС становила 130 млрд. дол. США. Для порівняння: видатки Держбюджету України на потреби села 2006 року становили близько 1,6 млрд. дол. США. Навіть більше, в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь Україна виробляє валового продукту на 270 євро на рік, тимчасом як країни ЄС – більш як на 2 тис. євро.

¹¹ Для докладнішої інформації щодо Спільної аграрної політики ЄС та її значення для України див.: <http://ec.europa.eu/> (сайт Європейської Комісії) та <http://www.ier.kiev.ua> (сайт Інституту економічних досліджень і політичних консультацій).

Еволюція САП

На початок 1990-х років Європейський Союз щороку витрачав на реалізацію САП до 45% свого бюджету, тимчасом як внесок сільського господарства до ВВП ЄС не перевищував кількох відсотків. З усіх витрат ЄС на проведення Спільної аграрної політики 80% спрямовувалося на дотації для підтримки цін.

Так, цінову підтримку зернових культур було встановлено на рівні 50% вище від світового. Оскільки від цін на зерно залежать ціни на більшість іншої сільськогосподарської продукції, вони також перебували порівняно на високому рівні. Проте підтримка високих цін всередині ЄС — один з найдорожчих способів субсидування доходів, тому поступово відбувалось їх зниження паралельно з посиленням інших видів підтримки сільськогосподарських виробників.

1992 року проведено реформу МакШеррі, що зменшила цінову підтримку аграрних виробників, замінивши її прямими компенсаційними виплатами, прив'язаними до виробництва певних видів продукції. У 1993 — 1996 роках ціни на зернові культури було знижено на 30%. Відчутно посилилась увага до охорони навколишнього середовища та дотримання екологічних стандартів виробництва аграрної продукції. Запровадження прямих виплат допомогло вдовольнити вимоги Договору Уругвайського Раунду СОТ щодо сільського господарства.

Подальше реформування САП відбулося в рамках Плану дій 2000. Ним вперше запроваджено механізм "перехресної відповідальності", згідно з яким підтримка виробникам сільськогосподарської продукції надавалася в обмін на дотримання ними суворих екологічних норм.

План дій 2000 передбачав перегляд САП 2003 року в напрямі, що наближав її до вимог СОТ. Тому аграрний комісар ЄС Франц Фішлер запропонував низку реформ. Відбулося подальше зниження цін підтримки та підвищення вимог до умов господарювання. Доти фермери мали право на отримання виплат, якщо погоджувалися виробляти певні види аграрної продукції, а від 2005 року розмір субсидій визначається площею сільськогосподарських угідь. Отже, фермери стали вільними у своїх виробничих рішеннях і приймають їх на основі відносних цін, а не обсягів підтримки.

Нова САП

2007 року набрала чинності основна частина реформи САП. Порівняно з 50-ми роками минулого століття зараз це цілком нова аграрна політика з іншою метою та інакшими способами її досягнення. Простеживши певні тенденції у змінах САП, можна зробити висновок про її характер у майбутньому.

Посилюється залежність між наданням державної підтримки й дотриманням дедалі суворіших вимог до охорони навколишнього середовища та продовольчої безпеки. Державна підтримка продовжує скорочуватись і здебільшого надається заходами, що відповідають вимогам СОТ, — тобто перебуває в так званій зеленій скриньці. Отже, відбувається поступова відмова від експортних субсидій. Усе це посилюватиме конкурентоспроможність сільськогосподарських виробників ЄС в умовах скорочення цінової підтримки і наближення цін на аграрну продукцію до загальносвітового рівня.

Переваги “зеленої скриньки”

Заходи підтримки сільського господарства в рамках СОТ, відповідно до їх викривляючого впливу на виробництво чи торгівлю, класифікують за трьома категоріями:

1. “Червона скринька” – заходи, заборонені СОТ.
2. “Жовта скринька” – заходи, які можуть використовуватись, але з часом мають бути скорочені.
3. “Зелена скринька” – заходи, що не підлягають скороченню.

Заходи “зеленої скриньки” не повинні мати викривляючого впливу на торгівлю чи виробництво (або цей вплив має бути мінімальним і не повинен стосуватися цінової підтримки виробництва). Реалізація їх має здійснюватися за рахунок урядових бюджетних програм, а не споживачів продуктів харчування.

Існує три основні переваги заходів “зеленої скриньки” перед методами ринкової та цінової підтримки, що обмежуються вимогами СОТ:

1. Ринкова і цінова підтримка сільськогосподарських виробників має викривляючий вплив на виробництво та торгівлю. Це ускладнює відносини з торговельними партнерами й може спричинити конфлікти у сфері торгівлі, що матиме негативний вплив і на інші галузі економіки. Використання заходів “зеленої скриньки” сприятиме стабілізації та поліпшенню міжнародних торговельних зв'язків.
2. Заходи ринкової та цінової підтримки дуже неефективні. Згідно з дослідженнями ОЄСР, під час використання таких заходів збільшення доходів сільськогосподарського товаровиробника на 1 гривню призводить до втрат у 3–4 гривні у споживачів і платників податків. Тимчасом як за використання заходів “зеленої скриньки” з кожної гривні виплат, не пов'язаних з цінами та виробництвом, до виробника надходить близько 90 копійок.
3. На противагу ринковій і ціновій підтримці, що спрямована на підвищення доходів сільськогосподарських виробників, але не сприяє підвищенню їхньої конкурентоспроможності у довгостроковій перспективі, заходи “зеленої скриньки” – найкращий спосіб забезпечити стабільне зростання сільськогосподарського сектору. Це підтверджується прикладом аграрної політики ЄС, що десятиріччями забезпечувала надання ринкової та цінової підтримки, проте залишила сільське господарство неефективним і залежним від державної підтримки.

Останні зміни

Від 2008 року ЄС здійснює подальшу модернізацію САП. Вона полягає у запровадженні спрощеної та прозорішої залежності між зобов'язаннями виробників аграрної продукції і державною підтримкою, що їм надається. Передбачається максимально повне усунення обмежень щодо виробництва певних видів продукції, які ще залишають у рамках САП, для того, щоб фермерські господарства могли вільно реагувати на ринкові сигнали та вдовольнити щораз вищий попит на харчову продукцію. Такий підхід реалізується через розрив зв'язку між виробництвом певних видів аграрної продукції та прямими виплатами, що їх отримують відповідні виробники.

САП буде вдосконалено у трьох основних сферах, а саме: системі прямої державної підтримки, ринкових інструментах і політики сільського розвитку. У системі прямої державної підтримки відбуватиметься перехід до рівномірнішої підтримки всіх виробників аграрної продукції незалежно від їхньої спеціалізації. Що стосується ринкових інструментів, то ЄС передбачає поступово відмовитися від квот на виробництво певних видів продукції, а також державних інтервенцій на ринках сільськогосподарської продукції як засобу підтримки ціни.

Уроки для України

У світі спостерігається певна конвергенція аграрних політик у напрямі до глобалізації та лібералізації торгівлі. За таких умов для України важливо не повторити помилок "старої" версії САП, багато з яких вона просто не може собі дозволити. Прийнятнішою для наслідування є "нова" зміненна САП. Вона спирається на жорсткі стандарти щодо охорони навколишнього середовища, безпеки харчових продуктів, захисту рослин та утримування тварин. Дотримання цих вимог підвищить конкурентоспроможність українських сільськогосподарських виробників і забезпечить їм доступ на ринки ЄС. Важливим також є усвідомлення переваг лібералізації торгівлі. Адже заходи державної підтримки, що деформують торгівлю, по-перше, затратні й неефективні, а по-друге, уповільнюють структурні перетворення в сільському господарстві та харчовій промисловості.

Ринок послуг: ринок праці у фокусі

Упродовж перехідного періоду економіки України розвиток сектору послуг вирізнявся найбільшим динамізмом. Проте запровадження стандартів і регулювань ЄС у секторі та в суміжних галузях здатні здійснити суттєвий вплив на ринок послуг. Сектор послуг — це переважно трудомісткі галузі, де вартість та якість робочої сили відіграють надзвичайно важливу роль. Отже, аналіз наслідків ЗВТ на ринку послуг варто здійснювати через дослідження змін зайнятості та заробітні плати.

На відміну від товарних ринків розвиток ринку послуг більше залежить від внутрішніх чинників, адже зовнішня торгівля має обмежений вплив на сектори послуг. Такими чинниками можуть бути динаміка прямих іноземних інвестицій (ПІІ), продуктивності та певною мірою режим торгівлі. Міграція робочої сили є іншим чинником, проте існує висока ймовірність, що лібералізація руху праці не буде реалізована в рамках угоди про вільну торгівлю між ЄС та Україною.

Специфікація моделей

За основу взято модель, подану в дослідженні Onaran and Stockhammer (2004)¹². Її автори оцінювали ефект надходження ПІІ та відкриття торгівлі на заробітні плати у країнах Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) у постперехідний період. Виявилося, що збільшення продуктивності мало несуттєвий вплив на заробітні плати в досліджуваних галузях. Водночас наявність суттєвого зв'язку між рівнем безробіття та зарплатами вказало на гнучкість ринку праці в цих країнах. Виявлено також позитивний ефект ПІІ на заробітні плати в капітало- та трудомістких галузях. Проте збільшення обсягів торгівлі країн ЦСЄ з ЄС не призвело до збільшення зарплат у обробній промисловості. Ефект від збільшення експорту й імпорту виявився негативним, а отже, інтеграція ЦСЄ з ЄС через лібералізацію торгівлі відбувалася за рахунок робочої сили.

Для України побудовано дві моделі для оцінки впливу інвестицій, продуктивності та торгівлі на заробітні плати. Модель А — загальна, для всієї економіки, а модель В — секторальна, до якої, крім промисловості та сільського господарства, долучено три сектори послуг: торгівлю, будів-

¹² Onaran and Stockhammer (2004), The effect of FDI and foreign trade on wages in the Central and Eastern European countries in the post-transition era: a sectoral analysis, Vienna University of Economics Working paper No. 94.

ництво і транспорт та зв'язок (див. Табл. 3). Довжина часового ряду для обох моделей – 1999 – 2007 роки.

Таблиця 3. Опис моделей А та В

	Модель А для всієї економіки, щоквартальна		Модель В за 5 секторами економіки, щорічна
RWAGE	Щоквартальні реальні темпи зростання заробітної плати	W	Річні реальні темпи зростання заробітної плати
C	Константа	C	Константа
U	Відношення кількості безробітного населення (віком 15–70) до кількості економічно активного населення		
PRODOU	Продуктивність – відношення випуску до кількості зайнятого населення	PROD	Продуктивність – відношення ВДВ до кількості найманих працівників
FDI	Прямі іноземні інвестиції (наростаючим підсумком)	I	Прямі іноземні інвестиції (наростаючим підсумком)
EG	Частка експорту у ВВП	X	Обсяги експорту (всі сектори за винятком торгівлі)
IG	Частка імпорту у ВВП	M	Обсяги імпорту (всі сектори за винятком торгівлі)

Джерело даних: Державний комітет статистики

Можлива вада моделей – недолучення додаткових чинників, що могли впливати за заробітну плату. Одним з них може бути високий рівень проникнення профспілок, що пов'язують із низькою гнучкістю заробітної плати. Інший чинник – втручання держави і залежність між зарплатами у державному та приватному секторах. Випереджальне зростання зарплат упродовж досліджуваного періоду вже призвело до збільшення ваги фонду оплати праці у ВВП з 42,3% 2000 року до 49,8% наприкінці 2007 року. Додатковим важливим чинником може бути цінова ситуація в галузі та темпи зростання цін у галузі порівняно з економікою загалом. Цей фактор міг впливати на відносну привабливість галузі та перетікання робочої сили між галузями. Оскільки у секторальній моделі представлено не всі сектори економіки, її не можна вважати замкненою.

Не можна виключити проблему ендогенності між продуктивністю праці та зростанням заробітних плат. Проте, враховуючи низьку кількість даних, ми вирішили мінімізувати кількість маніпуляцій з даними. Ми не використали логарифмічну специфікацію моделі через те, що хоча вона дозволяє зменшити вплив найвіддаленіших від тренду значень, все ж може приховати частину інформації.

Результати оцінки моделей

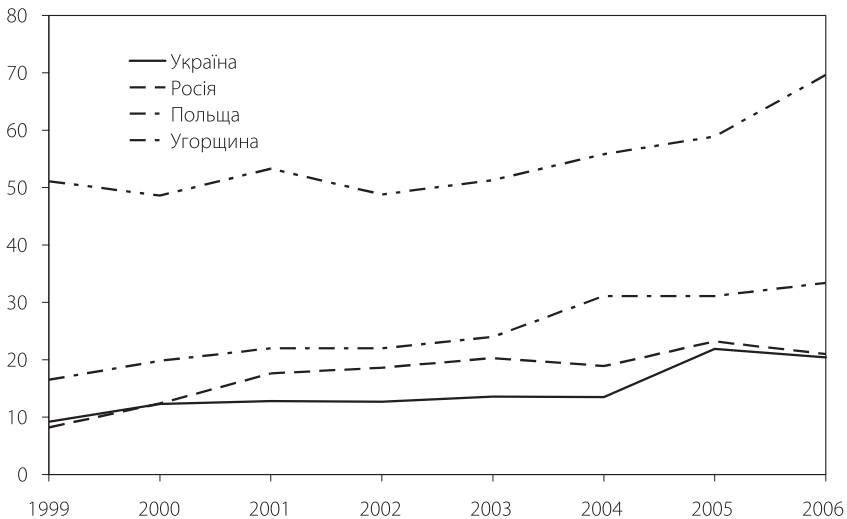
Прямі іноземні інвестиції

Зазвичай ПІІ (та як наслідок збільшення експорту) призводять до трансферу сучасних технологій, що, своєю чергою, має позитивно позначитися на ринку праці. Проте ефект від ПІІ може бути і протилежним: ПІІ часто приваблюють низькі заробітні плати. Відповідно прихід транснаціональних компаній може загальмувати чи навіть припинити зростання зарплат у секторі, а основним результатом стане лише зростання продуктивності праці.

Вплив ПІІ на заробітну плату в Україні виявився позитивним (в моделі А), але економічно незначущим. Є кілька пояснень такого результату:

1. Роль ПІІ в економіці невелика, а відповідно і вплив. Частка ПІІ у ВВП України набагато менша, аніж у країнах ЦСЄ (див. Графік 2). Що більше, приватизація досі — один з головних каналів надходжень ПІІ, а відповідно, гроші зазвичай ідуть на покриття дефіциту бюджету та на соціальні видатки і не транслюється в інвестиції в основний капітал.
2. Суттєва частка ПІІ в Україні — це повернення місцевого капіталу. Частка Кіпру та інших офшорних зон становить більш як 20% іноземних інвестицій у країну і практично не зменшується.

Графік 2. Частка ПІІ у ВВП, %

Джерело: WIIW.

До сектору послуг надійшла досить вагома частка ПІІ в Україні, а саме в нерухомість і торгівлю, а останнім часом — у фінансовий сектор. Проте за винятком банківського сектору в решті секторів — будівництві, транспорті — рівень проникнення іноземних інвестицій залишається невеликим. Таким чином, і в секторі послуг фактор ПІІ ще не повністю реалізований.

Інвестиції, можливо, — єдиний чинник, здатний змінити ринок послуг¹³. Ідеться про поліпшення регулювання, яке часто є перешкодою до інвестицій і розвитку діяльності. Згідно з оцінками кількох міжнародних організацій, інвестиційний клімат набагато нижчий за відповідний показник інших економік ЦСЄ. Варто зауважити, що основні перепони для поліпшення клімату — внутрішні, передусім пов'язані з корупцією та відсутністю якісного захисту прав власності. Брак довіри призводить до того, що переважна більшість інвестицій у ВНОК джерелом мають власні кошти підприємств, що обмежує можливості та може призводити до зростання відпускних цін, яке впливає на суцільну цінову стабільність у державі.

Продуктивність

Вплив продуктивності праці на заробітну плату виявився позитивним і статистично значущим в обох моделях, що підтверджує теоретичні очікування.

З-поміж досліджуваних п'яти секторів рівень продуктивності був найвищим саме у секторах послуг (хоча впродовж 1999—2007 продуктивність у сільському господарстві зростала найшвидше). Темпи зростання у транспорті і зв'язку — найповільніші, що, можливо, пов'язано з домінуванням державної форми власності в багатьох підгалузях. Проте ситуація неоднозначна: наприклад, у мобільному зв'язку високий рівень проникнення іноземного капіталу та жорстка конкуренція, що не дає підстав очікувати низьку продуктивність праці.

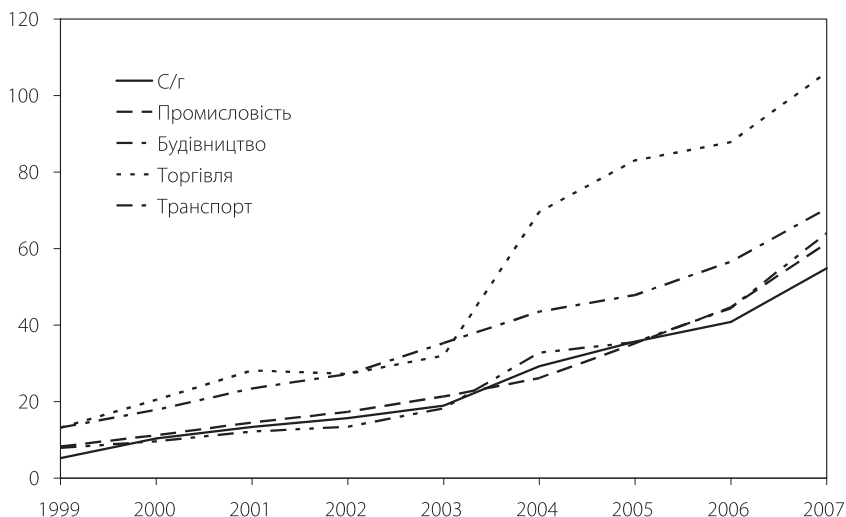
Проте і рівень продуктивності праці, і рівень заробітних плат в Україні досі в кілька разів нижчий за показники в ЄС і нижчий за рівень у Росії та Білорусі. Від 2007 року темпи зростання продуктивності в економіці були меншими за темпи зростання заробітних плат, що погіршує конкурентоспроможність економіки країни.

У дослідженні щодо країн ЦСЄ коефіцієнт продуктивності виявився невеликим. На думку авторів дослідження, це може пояснюватися лагом між збільшенням продуктивності та змінами у заробітній платі. Інше

¹³ Cross-border mergers and acquisitions policy in service markets (2008), Pehr-Johan Norback and Larss Persson, IFN Working Paper No. 743.

можливе пояснення — наявність потужних профспілок (чи профспілки, на яку рівняються інші) або висока мобільність праці у конкурентних ринках, що вирівнює зарплати між галузями з різними рівнями продуктивності праці.

Графік 3. Темпи зростання продуктивності праці, %

Джерело: Держкомстат.

Безробіття

Результати оцінки моделі А вказують на негативний зв'язок між безробіттям і заробітними платами. Це відповідає теоретичним очікуванням і зазвичай означає, що мобільність робочої сили між галузями досить висока.

Вплив чинника безробіття на заробітну плату залишатиметься вагомим в Україні. Попри те, що рівень безробіття є надзвичайно низьким, в Україні також спостерігається низький рівень залучення активного населення до ринку праці. Співвідношення зайнятого населення до активного в Україні — одне з найнижчих у регіоні. Відповідно пул робочої сили може поповнитися саме за рахунок людей, які не входили до категорії економічно активного населення. Таким чином, на ринок праці діятимуть різноспрямовані сили — брак робочої сили через зменшення пулу безробітних і підвищення продуктивності, що збільшуватиме пропозицію робочої сили.

Низький рівень залучення, особливо порівняно з країнами Європи, спостерігається у трьох основних групах:

- Молодь 15 – 24 роки.
- Жінки більш як 30 років.
- Жінки та чоловіки пенсійного віку.

У першій групі переважно студенти – на відміну від західних країн в Україні немає широкої практики одночасного навчання та роботи. Серед жінок спостерігається перехід до роботи на дому, особливо в разі наявності неповнолітніх дітей. Щодо пенсіонерів – треба враховувати різницю між українським пенсійним законодавством і методологією МОП, за якою включають усіх осіб віком до 70 років.

Швидке зростання сектору послуг в Україні (як частка від ВВП і як частка у зайнятості) упродовж останніх років певною мірою пом'якшило процес реструктуризації неконкурентоспроможних секторів промисловості. Водночас, за даними Світового банку, зайнятість найбільше зростала у неформальному секторі (послуг зокрема).

Експорт та імпорт

Експорт та імпорт можуть мати різноспрямований вплив на різні сектори економіки. У Onaran and Stockhammer (2004) різниця в результатах пояснюється через відмінності в якості робочої сили (високкокваліфікована, низькокваліфікована) за галузями. Згідно з економічною теорією, відкриття економіки і, відповідно, збільшення зовнішньої орієнтації виробництва має позитивний вплив на заробітні плати в країнах з порівняльними перевагами в трудомістких галузях принаймні у довгостроковій перспективі. У короткостроковій перспективі може спостерігатися негативний ефект через низьку мобільність капіталу між секторами.

У моделі А та В динаміка торгівлі товарами подана без географічної розбивки і розбивки на типи робочої сили. До того ж, попри те, що сектори послуг за визначенням non-tradable (галузі, що не беруть участь у торгівлі), в обох моделях ми однак використовуємо показники експорту та імпорту.

Ми не виокремили торгівлю з ЄС, оскільки структура торгівлі з ЄС і з усім світом дуже схожа і мало змінювалася впродовж останніх десяти років. Експорт в ЄС – це сировинні товари та продукція (метали, енергетичні матеріали, агропродукція), тимчасом як імпорт – переважно продукція машинобудування. Розширення ЄС 2004 року – єдина зміна, що мала вплив на торгівлю, утім, суттєво не змінивши тенденції та структуру. Відповідно динаміка торгівлі визначалася в основному цінами на світових

товарних ринках, а інвестиції та інтеграція меншою мірою. Єдиний виняток — відновлювальний характер торгівлі з Росією після 2000 року, що стало наслідком зростання попиту Росії на українське машинобудування, яке було часткою єдиного промислового комплексу ЄСРР.

Результати оцінки моделі А вказують на негативний зв'язок між експортом та імпортом і заробітними платами, утім, статистична значущість мала. Тобто збільшення торговельної активності призводить до сповільнення зростання заробітних плат. Результати оцінки моделі В показали дуже низьку статистичну значущість, що може пояснюватися тим, що зовнішньоторговельна діяльність має несуттєвий вплив на розвиток сектору послуг. У моделі В використано дані про експорт та імпорт будівельних і транспортних (за винятком транзитних) послуг.

Такі оцінки відповідають результатам дослідження впливу торгівлі на заробітну плату в країнах Центральної та Східної Європи, де коефіцієнти експорту й особливо імпорту були статистично незначущими. Негативний вплив (і експорту, і імпорту) спостерігався в капіталомістких галузях, де використовується низькокваліфікована робоча сила, та у трудомістких галузях з висококваліфікованою робочою силою.

Узагальнені висновки

1. Економічна інтеграція між Україною та ЄС може призвести до великих змін на внутрішньому ринку України, адже рівень ППІ, продуктивність праці та заробітні плати в Україні набагато нижчі, ніж у країнах ЄС.
2. Існує ризик непропорціональної зміни досліджуваних факторів (продуктивності чи інвестицій), що може негативно вплинути на заробітні плати у секторі послуг.
3. Негативні демографічні тенденції зумовляватимуть зменшення внеску робочої сили у створенні ВВП і відповідно посилюватимуть внесок продуктивності та інвестицій.
4. Висока торговельна активність не має суттєвого та позитивного впливу на заробітні плати, адже більшість торговельного обороту припадає на ресурсомісткі та трудомісткі галузі. Відповідно оплата праці — це витрати, які компанії в більшості галузях намагатимуться мінімізувати.
5. Диверсифікація торгівлі відбуватиметься мірою адаптації міжнародних стандртів та економічної і промислової інтеграції.

6. Сектор послуг в Україні ще перебуває в стані трансформації. Обсяги роздрібної торгівлі досі менші за обсяги оптової торгівлі — поява нових підгалузей і продовження тенденції заміни неформальних відносин на формальні зумовлюватиме рух праці між галузями та зміну заробітних плат.
7. Висока частка державної власності зумовлює низьку продуктивність праці в інфраструктурні галузях сектору послуг (транспорт, зв'язок).

Додатки

Додаток 1.

Комунікація результатів моделювання¹⁴

Комунікація – необхідний компонент державної політики, адже вона дозволяє:

- Привернути суспільну увагу.
- Донести повідомлення до адресата.
- Здобути підтримку зацікавлених сторін.
- Переконати опонентів.
- Сприяти утвердженню балансу інтересів.
- Створити умови для ухвалення політичних рішень.

Контекст комунікації

Вступ України до СОТ створив нові умови та виклики і в економіці загалом, і в кожній конкретній галузі, ринку, підприємстві. Навіть більше, він може слугувати ключовою передумовою для інших інтеграційних процесів, в які залучена Україна, передусім у напрямі Європейської спільноти. Ідеться про створення зони вільної торгівлі з ЄС або розширеної її версії, що передбачає глибше залучення України до спільного європейського ринку. У будь-якому разі ці процеси відповідають євроінтеграційним прагненням України.

Різноманітні дослідження, які оцінювали наслідки певних торговельних режимів, цілком однотайні щодо позитивного впливу лібералізації торгівлі з ЄС на економіку України загалом. Проте якими будуть наслідки запровадження тієї чи іншої торговельної політики для окремих українських галузей, ринків і підприємств, залежить від конфігурації багатьох умов та обмежень щодо торгівлі. Можливість передбачити та зрозуміти такі наслідки здатна посилити позицію уряду України і в міжнародних переговорах, і під час комунікації з групами інтересів усередині країни.

У рамках цього проекту здійснено спробу оцінити наслідки лібералізації торгівлі з ЄС для кількох конкретних сфер економіки України. Крім того, уряд має доступ до інших численних оцінок і досліджень впливів торговельних режимів на окремі сектори чи галузі. Проте ключового значення набуває проблема користування результатами цих оцінок і досліджень. Адже для того, щоб вони могли бути ефективно використані

¹⁴ При підготовці тексту використано кілька джерел, зокрема доповіді щодо проведення комунікаційних кампаній Конференційної Ради Канади.

урядом, необхідно їх презентувати та зробити зрозумілими політикам та урядовцям, представникам бізнесу та громадськості, ЗМІ та міжнародній спільноті.

Дослідження проекту спрямовано на моделювання впливів різних торговельних режимів на окремі сектори економіки України та оцінку наслідків лібералізації торгівлі з ЄС. Воно покликане сприяти визначенню оптимальної для цих секторів конфігурації торговельної політики України. Результати цього дослідження можуть бути використані і для безпосереднього ухвалення поінформованих політичних рішень у сфері зовнішньої торгівлі, і для проведення обговорень і консультацій з різноманітними групами інтересів та зацікавленими сторонами щодо визначення оптимального торговельного режиму та його впливу на економіку України.

Врахування аналітичних висновків цього та аналогічних досліджень, а також усіх наявних у суспільстві позицій має сприяти утвердженню певного балансу інтересів, що уможливить Україні обрати найоптимальніший та ефективний варіант торговельної політики.

Комунікативні цілі

Комунікація не відбувається сама собою — це має бути спланований, організований і контрольований процес. Ключовим елементом ефективної комунікації є розроблення комунікативної стратегії. Вона здатна забезпечити керованість і передбачуваність комунікативного процесу на всіх його етапах, а також визначення і досягнення бажаної мети.

Щоб результати моделювання наслідків лібералізації торгівлі з ЄС для окремих галузей української економіки могли бути використані урядом, їх потрібно представити і вони повинні бути зрозумілими багатьом зацікавленим сторонам і в урядовому, і в приватному секторах в Україні та за її межами.

Відповідно до цього, комунікативна стратегія для результатів дослідження впливу різних торговельних режимів на економіку України має такі цілі:

- Привернути увагу до питання визначення оптимального торговельного режиму.
- Ознайомити представників влади, бізнесу та громадськості з деякими оцінками наслідків лібералізації торгівлі з ЄС для певних галузей економіки України.
- Стимулювати публічну дискусію про переваги і вади різних варіантів торговельної політики України.

- Визначити оптимальну конфігурацію торговельного режиму для окремих галузей економіки України на основі аналізу та публічних консультацій.
- Визначити групи інтересів, які є противниками обраного варіанту торговельної політики, та налагодити комунікацію з ними для мінімізації негативних впливів лібералізації торгівлі.
- Створити умови для ухвалення політичних рішень щодо режиму торгівлі, спираючись на результати оцінки наслідків змін у політиці та враховуючи позиції всіх груп інтересів.

Складники комунікації

Найважливішим складником процесу розроблення комунікативної стратегії є визначення ключових повідомлень, що мають повторюватися та наголошуватися впродовж усього комунікативного процесу. Зокрема це стосується і презентації економічних моделей та прогнозів. Далі розглянуто основні принципи, які дають змогу зробити ключові повідомлення комунікативної кампанії найбільш сфокусованими на цільову аудиторію.

Розуміння аудиторії

Зазвичай цільова аудиторія комунікативної кампанії економічного прогнозу є неоднорідною і складається з кількох груп, що різняться за рівнем обізнаності з предметом комунікації та можливістю ініціювати політичні зміни та рішення, що є метою комунікації. Ключові повідомлення мають бути сформульовані з урахуванням складу цільової аудиторії таким чином, щоб бути одночасно зрозумілими та інформаційно наповненими для всіх її груп, а також спонукати до відповідних рішень і дій ті групи цільової аудиторії, що мають певний політичний вплив.

Основні умови успішного охоплення цільової аудиторії та донесення ключових повідомлень до всіх її груп:

- Пристосувати подання матеріалу до потреб і компетенції аудиторії.
- Різні групи в рамках цільової аудиторії можуть бути об'єднані, якщо вони мають такі самі потреби та рівні компетенції.
- Підтримувати зворотний зв'язок з аудиторією для оцінки ефективності комунікації.

Типова цільова аудиторія для надання результатів економічного моделювання урядовою установою складається з таких груп:

- Вище керівництво з урядового сектору.
- Аналітики з урядового сектору.
- Вище керівництво з приватного сектору.

- Аналітики з приватного сектору.
- ЗМІ.
- Громадськість.

Аналіз характеристик і потреб різних груп цільової аудиторії дасть змогу зробити ключові повідомлення максимально адаптованими для їхнього сприйняття та обрати найефективніші інструменти комунікації для донесення ключових повідомлень до кожної з них. Основні групи цільової аудиторії для надання результатів економічного моделювання урядовою установою проаналізовано в Таблиці 4. Близькі за потребами та компетенцією групи цільової аудиторії об'єднано для ефективнішого використання засобів комунікації.

Таблиця 4. Аналіз цільової аудиторії

Цільові групи	Характеристики	Потреби	Комунікація
Вище керівництво з урядового сектору / вище керівництво з приватного сектору	<ul style="list-style-type: none"> • не мають часу • чутливі до політичних наслідків • чутливі до ризиків • низький рівень технічної компетенції 	<ul style="list-style-type: none"> • економічний прогноз для планування бюджету • економічний прогноз для ухвалення політичних рішень • економічний прогноз для стратегічного керівництва 	<ul style="list-style-type: none"> • обсяг: 2–3 сторінки • уникати технічних деталей і спеціальних термінів • вичерпна аргументація • детальна оцінка ризиків
Аналітики з урядового сектору / аналітики з приватного сектору	<ul style="list-style-type: none"> • мають час для аналізу • не зацікавлені у технічних деталях • скептичні щодо точності прогнозу • середній рівень технічної компетенції 	<ul style="list-style-type: none"> • вчасний прогноз для планування • попередження про зворотні економічні тенденції • поглиблений аналіз результатів • дані для подальшого аналізу 	<ul style="list-style-type: none"> • обсяг: до 20 сторінок • стислий огляд і поглиблений аналіз результатів • детальний захист припущень • поглиблений огляд причинових зв'язків • обережна оцінка ризиків
ЗМІ / громадськість	<ul style="list-style-type: none"> • обмежені в часі • не спроможні до аналізу • не зацікавлені у деталях • не мають технічної компетенції 	<ul style="list-style-type: none"> • зацікавленість у новинах; • потрібна лише найважливіша інформація • зміни в економічній ситуації • політичний контекст 	<ul style="list-style-type: none"> • обсяг: 1–2 сторінки • лише одне ключове повідомлення • форма викладу доступна для широкого загалу • розглянути ширший економічний і політичний контекст

Визначення суті повідомлення

Найважливішою частиною комунікативної компанії є ключові повідомлення. Від того, наскільки вдало їх сформульовано, залежить успіх усього процесу комунікацій і практичне застосування результатів моделювання. Основні вимоги до суті цільових повідомлень:

- мають нести змістове навантаження всього процесу економічного моделювання, а не окремої його частини;
- мають стосуватися суто результатів прогнозу, а не механізмів його створення;
- мають бути зрозумілими та сприйматися однозначно всіма групами цільової аудиторії;
- мають уникати загальновідомих тверджень і прописних істин;
- не повинні містити технічних подробиць, навіть якщо розраховані на високо компетентну аудиторію;
- не повинні містити внутрішніх суперечностей;
- мають стимулювати ухвалення політичних рішень;
- повинні залишати простір для різних варіантів політики.

Під час визначення суті та формулювання ключових повідомлень комунікаційної кампанії за результатами економічного моделювання доцільно використовувати такі критерії:

- зазвичай комунікаційна кампанія має містити від трьох до п'яти ключових повідомлень;
- формулювання повідомлень повинно відповідати потребам і характеру цільової аудиторії;
- ключові повідомлення мають стосуватися наслідків і впливів політичних змін;
- відсутність політичних змін також є політичним рішенням, яке можна розглядати як точку відліку для оцінки наслідків і впливів інших варіантів політики;
- ключові повідомлення мають передбачати альтернативні сценарії розвитку подій;
- висновки про межі впливу певних політичних змін потрібно робити зважаючи на аналіз ризиків;
- ключові повідомлення не мають бути відірваними від життя, вони змістовні лише в конкретному політичному, економічному та суспільному контексті.

Розуміння інструменту

Ключові повідомлення формуються на основі результатів моделювання економічних процесів. Економічна модель є інструментом, що дає змогу здійснювати кількісну оцінку впливу окремих чинників на економічні процеси та з певним ступенем імовірності екстраполювати її на майбутнє. Будь-яка модель є спрощеним відображенням реальності, що ґрунтується на певних припущеннях. Відповідно результати моделювання не можна розглядати без урахування ризиків та окремо від ширшого економічного, політичного й суспільного контексту, що безпосередньо не увійшов до припущень моделі. Нехтування цими вимогами може призвести

до формулювання хибних тверджень, вироблення необґрунтованих рекомендацій і ухвалення заангажованих політичних рішень.

У нашому випадку ключові повідомлення мають враховувати особливості інструментарію моделювання політики. Це дасть змогу правильно інтерпретувати інформацію, отриману через застосування моделі, і обрати оптимальне політичне рішення, спираючись на її аналіз. Передусім доцільно взяти до уваги такі міркування:

- Модель — це тільки інструмент для підготовки економічного прогнозу та моделювання політики. Будь-яка модель є надзвичайно спрощеним відображенням реальності і не може враховувати всіх чинників, що визначають наслідки та впливи певного політичного рішення. Адже моделі сукупні та приблизні, а реальність — конкретна й детальна.
- Ключові припущення моделі мають бути повідомлені цільовій аудиторії перед наданням результатів моделювання. Під час презентації результатів моделювання потрібно надавати об'єктивні дані, а не судження. Треба уникати випадкових висновків, що не підтверджуються достатнім аналітичним матеріалом. Варто пам'ятати, що результати моделювання стосуються ймовірного розвитку подій у ринковій економіці, а отже, висновки за ними не мають суперечити основним економічним законам.
- Потрібно подавати не інструмент — модель, а результати його застосування — прогнози, варіанти політики. Будь-який прогноз або оцінка не буде бездоганно точною. Прогнози економічних моделей ґрунтуються на низці припущень. У презентації варто концентруватися лише на висвітленні принципових припущень і ключових повідомлень, технічних деталей і другорядних подробиць потрібно уникати.

Знання матеріалу

В основі змісту ключових повідомлень — результати моделювання, а в основі цих результатів — припущення моделі, які, своєю чергою, формуються виходячи з наявного суспільного контексту та спираючись на певні теоретичні припущення. Обізнаність з умовами, що вплинули на формування припущень моделі, є принциповою вимогою для визначення змістовних ключових повідомлень.

Ключові повідомлення мають підтверджуватися результатами дослідження та аналітичними матеріалами. Аргументація повинна бути повна і вичерпна, логічно структурована та пов'язана і наведена у доступній для розуміння цільової аудиторії формі. Для забезпечення належної аргументації ключових повідомлень доречно зважати на такі вимоги:

- З усього обсягу припущень, що увійшли до моделі, необхідно обрати найважливіші, на яких має бути сконцентрована увага цільової аудиторії.
- Для ключових припущень моделі має існувати і бути наведена достатня аналітична база, що підтверджує їхню релевантність.
- Потрібно відстежити, висвітлити та пояснити, в разі потреби, причинно-наслідковий зв'язок між ключовими припущеннями та основними результатами.
- У будь-який прогноз закладаються певні ризики: їх потрібно зазначити й оцінити.
- Найсуттєвіші ризики прогнозу можна обернути собі на користь, скориставшись ними для створення альтернативних сценаріїв.
- Політичні рекомендації за результатами моделювання доцільно посилити аргументами інших інструментів дослідження або аналогічних досліджень.

Ключові повідомлення

У контексті пропонованого дослідження та зважаючи на наявні комунікативні цілі, деякими з ключових повідомлень кампанії з презентації результатів економічного моделювання можуть бути:

- Лібералізація торгівлі є позитивним явищем для всіх економічних агентів в Україні: виробників, споживачів і суспільства загалом.
- Найефективнішим способом державної підтримки виробників є заходи "зеленої скриньки".
- Встановлення та дотримання високих стандартів якості продукції — ключова умова конкурентоспроможності на ринку ЄС.

Процес комунікації

У процесі комунікації важливу роль відіграють правильно обрані засоби комунікації, що дають змогу охопити всі групи цільової аудиторії та донести до них ключові повідомлення. Проте не менш важливим є дотримання оптимального хронологічного порядку використання засобів комунікації. Це уможливить всім цільовим групам отримання вчасного доступу до інформації, наданої з огляду на їхню компетенцію та потреби. Для презентації результатів економічного моделювання найефективні-

шими будуть засоби комунікації, перелічені у хронологічному порядку їх використання:

1. Публікація даних прогнозу на веб-сайті установи.
2. Публікація стислого огляду прогнозу на веб-сайті установи.
3. Розповсюдження стислого огляду прогнозу.
4. Публікація та розповсюдження результатів прогнозу.
5. Прес-реліз.
6. Технічний семінар / конференція.

У Таблиці 5 засоби комунікації розглянуто з погляду охоплення груп цільової аудиторії та задоволення їхніх інформаційних потреб.

Таблиця 5. Засоби комунікації

Засоби комунікації	Цільові групи	Інформаційні потреби
Публікація даних прогнозу на веб-сайті установи	Аналітики з урядового / приватного сектору	<ul style="list-style-type: none"> • Вчасний доступ до інформації • Дані для подальшого аналізу
Публікація стислого огляду прогнозу на веб-сайті установи	Вище керівництво / аналітики з урядового / приватного сектору	<ul style="list-style-type: none"> • Вчасний доступ до інформації • Узагальнений виклад результатів прогнозу
Розповсюдження стислого огляду прогнозу	Вище керівництво / аналітики з урядового / приватного сектору	<ul style="list-style-type: none"> • Узагальнений виклад результатів прогнозу
Публікація та розповсюдження результатів прогнозу	Аналітики з урядового / приватного сектору	<ul style="list-style-type: none"> • Результати прогнозу для планування • Поглиблений аналіз результатів прогнозу
Прес-реліз	ЗМІ / громадськість	<ul style="list-style-type: none"> • Новина / суспільно-важлива інформація • Економічний і політичний контекст
Технічний семінар / конференція	Вище керівництво / аналітики з урядового / приватного сектору, ЗМІ	<ul style="list-style-type: none"> • Поглиблений аналіз результатів прогнозу • Економічний і політичний контекст

Під час презентації результатів економічного моделювання за допомогою будь-якого із засобів комунікації доречно представляти інформацію у такому порядку: тема; ключові повідомлення; основні припущення; причиновий зв'язок між результатами; ризики; висновки на основі ключових повідомлень.

Висновки

Підготовка економічного прогнозу або моделювання політики не має жодної цінності, якщо результати не подано належним чином. Щоб економічна модель могла стати інструментом ухвалення політичних рішень, принциповою умовою є правильно спланована та проведена комунікативна кампанія. Її завданнями передусім мають бути:

- виділення ключових повідомлень з усього масиву інформації, що стає доступним у результаті моделювання економічних процесів;
- подання їх у формі, доступній для сприйняття та однозначного розуміння всіма групами цільової аудиторії;
- здійснення комунікативних дій задля донесення ключових повідомлень до всіх груп цільової аудиторії.

Додаток 2.

Огляд наявних результатів моделювання

Для систематизації та узагальнення оцінок впливу створення зони вільної торгівлі (ЗВТ) з ЄС на економіку України та окремі її галузі здійснено порівняльний аналіз результатів трьох досліджень: "Дослідження економічних передумов та оцінка можливих наслідків створення зони вільної торгівлі (ЗВТ) між Україною та ЄС" Інституту економічних досліджень і політичних консультацій (надалі – ІЕД) від 20 грудня 2006 року, "Перспективи поглибленої вільної торгівлі між Європейським Союзом та Україною" Центру європейських політичних досліджень (надалі – СЕПС), Інституту світової економіки і Міжнародного центру перспективних досліджень від 16 лютого 2006 року та "Аналіз перспектив торговельних відносин між Україною та ЄС у контексті переговорів щодо розширеної угоди" ECORYS та Центру соціально-економічних досліджень (надалі – CASE) від 13 грудня 2007 року.

Сценарії лібералізації торгівлі

Модель ІЕД

У рамках моделі ІЕД розглянуто п'ять сценаріїв:

1. Вступ України до СОТ (базовий).
2. Скасування всіх ввізних мит між Україною та ЄС – 25¹⁵.
3. Зниження рівня нетарифних обмежень у торгівлі товарами між Україною та ЄС – 25¹⁶.
4. Зниження рівня торговельних обмежень для окремих секторів послуг (медичні послуги, послуги зв'язку, послуги фінансового посередництва, транспортні послуги, послуги юридичними особам)¹⁷.
5. Сукупний вплив перелічених факторів.

Кожен з цих сценаріїв застосовано для двох рівнів ввізних мит України на сільськогосподарську продукцію: низьких і високих. Проте вплив різ-

¹⁵ У моделі розглянуто два варіанти скасування ввізних мит: симетричне та асиметричне – повне скасування ввізних мит ЄС – 25 та збереження 50% початкового рівня ввізних мит Україною для чутливих галузей (сільське господарство, рибне господарство, лісове господарство, харчова промисловість, текстильна та шкіряна промисловість, хімічна промисловість, металургія та машинобудування).

¹⁶ Змодельовано, як зниження ціни імпорту в Україну товарів з ЄС на 5% та підвищення ціни, яку отримують українські експортери в ЄС, на 5%.

¹⁷ Змодельовано, як асиметрична зміна цін: зниження ціни імпорту в Україні цих послуг з ЄС на 10% і підвищення ціни, яку отримують українські експортери в ЄС, на 5%.

ниці у рівнях ввізних мит на результати прогнозу перебувають у межах статистичної похибки.

Модель CEPS

Модель CEPS містить три сценарії:

1. Вступ до ЄС десяти східноєвропейських країн (нових членів ЄС) і входження до митного союзу та єдиного ринку південно-європейських країн і Туреччини.
2. Створення ЗВТ України з ЄС (разом з південно-європейськими країнами і Туреччиною).
3. Поглиблена інтеграція України з ЄС (угоди щодо гармонізації з країнами ЄС).

Для кожного зі сценаріїв розглянуто два варіанти наслідків: короткострокові (низька еластичність змін у виробництві та країнах-партнерах у зовнішній торгівлі) і довгострокові (висока еластичність).

Модель CASE

У моделі CASE також передбачено три сценарії:

1. Вступ України до СОТ (базовий).
2. Обмежена угода про вільну торгівлю України з ЄС.
3. Розширена угода про вільну торгівлю України з ЄС.

Результати моделювання містять коротко- та довгострокові наслідки і розширеного, і обмеженого формату угоди про вільну торгівлю України з ЄС. Основні припущення сценаріїв моделі CASE наведено в Таблиці 6.

Таблиця 6. Основні припущення сценаріїв моделі CASE

Сфера	Вступ України до СОТ (базовий)	Розширена угода про вільну торгівлю України з ЄС	Обмежена угода про вільну торгівлю України з ЄС
Торгівля товарами	Фіксація тарифів, переважно на низьких рівнях	Нульовий тариф у всіх галузях, крім 5% для с/г	Скорочення тарифів для с/г на 75%; на 30–80% – для продовольчих товарів; інші товари – тарифи близькі до нульових
Енергетика	Скорочення торговельних бар'єрів	Нульовий тариф	Нульовий тариф
Торгівля послугами	Скорочення тарифів на 30%	Нульові тарифи	Скорочення тарифів на 60%

Джерело: CASE

Відповідно до ступеня інтеграції України до єдиного ринку ЄС усі використані у моделюванні сценарії можна поділити на такі три групи.

Передумови інтеграції

Два сценарії, які моделюють наслідки подій, що вже відбулися:

- утворення ЄС – 25 (CEPS);
- вступ України до СOT (ІЕД/ CASE).

Обмежена інтеграція

Три сценарії, що розглядають вплив скорочення митних тарифів:

- скасування ввізних мит (ІЕД);
- обмежена угода про вільну торгівлю (CASE);
- створення ЗВТ (CEPS).

Посилена інтеграція

П'ять сценаріїв, що розглядають вплив скорочення нетарифних обмежень, а також узгодження внутрішніх стандартів і регуляторної бази:

- зниження рівня нетарифних обмежень у торгівлі товарами (ІЕД);
- зниження рівня торговельних обмежень для окремих секторів послуг (ІЕД);
- сукупний вплив усіх факторів моделі (ІЕД);
- розширена угода про вільну торгівлю (CASE);
- поглиблення інтеграції (CEPS).

Узагальнення результатів

У рамках усіх моделей здійснюється оцінка впливу різних ступенів лібералізації торгівлі з ЄС на зміну добробуту українців. Такі оцінки зроблено на коротко- та довгострокову перспективу. У цьому порівняльному аналізі беруться до уваги довгострокові прогнози, оскільки вони відображають реальні наслідки того чи іншого режиму торгівлі для економіки України після подолання перехідного періоду¹⁸. У більшості досліджень добробут визначається як агрегована сума прибутків і втрат усіх економічних агентів. Причиною суттєвих відмінностей в оцінках впливів на зміну добробуту одного і того самого явища можуть бути різні базові роки, використані у моделях: 2004 – для ІЕД та CASE і 2001 – для CEPS, та різні припущення, покладені в основу того чи іншого сценарію.

¹⁸ Економічний вплив позитивніший у довгостроковій перспективі, оскільки припускається, що капітал є мобільним лише в довгостроковій перспективі, і це дає йому змогу отримати найвищу віддачу в економіці України.

Добробут і ВВП

Зазвичай рівень ВВП на особу ототожують з показником добробуту населення. Проте з погляду оцінки наслідків утворення зони вільної торгівлі різниця між добробутом і ВВП досить суттєва. Це підтверджується даними однієї з розглянутих моделей, а саме моделі ІЕД. У ній здійснено спробу кількісно оцінити, як різні ступені лібералізації торгівлі з ЄС вплинуть не тільки на зміну добробуту, а й на зміну реального ВВП. У результаті виявилось, що ВВП зростатиме втричі повільніше за добробут. Отже, можна припустити, що створення зони вільної торгівлі з ЄС буде набагато кориснішим для економіки України, аніж про це свідчатиме динаміка реального ВВП.

У Таблиці 7 наведено оцінки впливу на добробут в Україні подій, що вже відбулися і є передумовами подальшої інтеграції до вільного ринку з ЄС.

Таблиця 7. Передумови створення зони вільної торгівлі

Сценарій	Загальна зміна добробуту
Утворення ЄС-25 (CEPS)	3,1%
Вступ України до СОТ (CASE)	0,7%
Вступ України до СОТ (ІЕД)	7,2%
Середнє значення для передумов створення ЗВТ	3,7%

Джерело: розрахунки ІЕД, CEPS та CASE

Вплив на добробут українців різних режимів лібералізації торгівлі з ЄС аж до утворення ЗВТ розглядається в Таблиці 8.

Таблиця 8. Створення простої зони вільної торгівлі

Сценарій	Загальна зміна добробуту
Скасування ввізних мит (ІЕД)	7,7%
Обмежена угода про вільну торгівлю (CASE)	3,3%
Створення ЗВТ (CEPS)	3%
Середнє значення для створення простої ЗВТ	4,7%

Джерело: розрахунки ІЕД, CEPS та CASE

Прогнозовані результати поглибленої інтеграції України до вільного ринку ЄС наведено у Таблиці 9.

Таблиця 9. Створення поглибленої зони вільної торгівлі

Сценарій	Загальна зміна добробуту
Зниження рівня нетарифних обмежень у торгівлі товарами (ІЕД)	15,1%
Зниження рівня торговельних обмежень для окремих секторів послуг (ІЕД)	7,9%
Сукупний вплив усіх факторів моделі (ІЕД)	17,2
Розширена угода про вільну торгівлю (CASE)	5,3%
Поглиблення інтеграції (CEPS)	9,9%
Середнє значення для створення поглибленої ЗВТ	11,1%

Джерело: розрахунки ІЕД, CEPS та CASE

Загалом, незважаючи на велику різницю в оцінці масштабів впливу лібералізації торгівлі з ЄС, всі моделі позитивно оцінюють її наслідки для добробуту українців. Максимальний приріст добробуту досягається за умов найбільш глибокої інтеграції з вільним ринком ЄС. Ключовим складником торговельної політики України, що здатна суттєво поліпшити добробут, виявилось скорочення нетарифних бар'єрів, оскільки ставки ввізного мита є низькими і скасування їх не матиме вагомого ефекту для української економіки загалом.

Результати за окремими секторами

Якщо всі три моделі однозначно оцінюють вплив лібералізації торгівлі з ЄС на економіку України як позитивний, то для окремих її секторів такі оцінки суттєво різняться. Причиною цього можуть бути відмінності у системі припущень щодо обсягів зміни тарифних і нетарифних бар'єрів та експорту й імпорту, а також різні базові роки, використані в моделях.

У Таблиці 10 наведено оцінки наслідків створення ЗВТ для основних галузей економіки України за кожною з розглянутих моделей.

Таблиця 10. Вплив створення зони вільної торгівлі на обсяги випуску основних галузей економіки України

Галузь \ Випуск	ІЕД		СЕПС		CASE	
	ЗВТ	ЗВТ+	ЗВТ	ЗВТ+	ЗВТ	ЗВТ+
Сільське господарство	1,3%	2,2%	-8,6%	-22,6%	-1,4%	-0,5%
Добувна промисловість	10,1%	10,6%	-7,3%	-47,6%	-2,2%	-3,6%
Харчова промисловість	-13,2%	-15,7%	34%	55,2%	-4,6%	8,1%
Металургія	10,3%	10,6%	54,1%	93,1%	4,1%	8,2%
Текстильна промисловість	55,4%	56%	22,4%	34,2%	27,3%	50,4%
Машинобудування	-13,1%	-14,8%	13,9%	29%	13,3%	20,2%

Джерело: розрахунки ІЕД, СЕПС та CASE

Отже, існують цілком різні оцінки того, яким буде вплив лібералізації торгівлі з ЄС на основні галузі економіки України. Вони визначаються припущеннями, закладеними у відповідні сценарії кожної з моделей. Навіть більше, існує різне бачення того, якою буде конфігурація торговельної політики України за різних ступенів її інтеграції до єдиного ринку ЄС і як це вплине на показники випуску, зайнятості, експорту та імпорту в галузевому розрізі.

Найбільш однозначними й оптимістичними є оцінки впливу створення зони вільної торгівлі на металургію та текстильну промисловість. Усі три моделі прогнозують суттєве зростання випуску в цих галузях. Досить песимістично виглядають перспективи сільського господарства та добувної промисловості, де тільки одна модель вбачає можливості для незначного зростання випуску, тимчасом як дві інші очікують на його зниження, причому в одному з випадків — досить суттєве.

Загалом усі три моделі є досить оптимістичними в своїх оцінках перспектив основних галузей економіки України після створення зони вільної торгівлі з ЄС. Кожна з них прогнозує зменшення випуску лише для двох із семи галузей, тимчасом як для інших — зростання, інколи майже в півтора — два рази.

Висновки

У дослідженні розглянуто результати оцінки впливу лібералізації торгівлі з ЄС на економіку України трьома моделями. Ці моделі різнилися за способом побудови, базовим роком, набором сценаріїв і системою припущень. Усі три моделі оцінюють наслідки створення зони вільної торгівлі з ЄС як позитивні і такі, що підвищать добробут українців. Для кожної з моделей існує пряма залежність між ступенем інтеграції України до єдиного ринку ЄС і збільшенням її добробуту. Досягти максимального зростання добробуту уможливує скасування нетарифних обмежень торгівлі з ЄС, оскільки тарифи для більшості галузей вже є досить низькими.

Масштаби впливу різних торговельних режимів на економіку України всі три моделі оцінюють цілковито по-різному. Навіть більше, в розрізі основних галузей української економіки їх прогнози інколи різняться до прямо протилежних. З погляду зростання випуску наслідки створення зони вільної торгівлі з ЄС будуть однозначно позитивними для металургії та текстильної промисловості, і переважно негативними — для сільського господарства та добувної промисловості України.

Основною причиною відмінностей в оцінках наслідків вільної торгівлі з ЄС для української економіки загалом та основних її галузей зокрема є різні сценарії інтеграції України до єдиного ринку ЄС і різні припущення щодо конфігурації її торговельної політики. Це дає підстави стверджувати, що лібералізації торгівлі з ЄС безумовно матиме позитивний вплив на економіку України та зростання її добробуту. Він зростатиме мірою дедалі глибшої інтеграції до єдиного ринку ЄС. Масштаби зростання добробуту українців, а також можливість подолати негативні наслідки створення зони вільної торгівлі для окремих галузей української економіки залежать від конфігурації торговельної політики України, передусім щодо нетарифних бар'єрів.

Додаток 3.

Результати моделювання ринку соняшнику

Dependent Variable: C_OLD				
Method: Least Squares				
Date: 06/26/08 Time: 21:02				
Sample (adjusted): 2000 2007				
Included observations: 8 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	24,32886	34,67066	0,701713	0,5555
Z_OL	0,000498	0,000825	0,603232	0,6077
P_OL	0,008752	0,013788	0,634788	0,5905
EN_OL	-0,00577	0,008765	-0,6579	0,5782
KDR1	-3,3143	4,34901	-0,76208	0,5256
D_N	-5,15E-05	3,23E-05	-1,59341	0,2521
R-squared	0,821652	Mean dependent var		7,962517
Adjusted R-squared	0,375783	S.D. dependent var		1,744805
S.E. of regression	1,378524	Akaike info criterion		3,59361
Sum squared resid	3,800659	Schwarz criterion		3,653191
Log likelihood	-8,37444	F-statistic		1,842811
Durbin-Watson stat	2,621076	Prob(F-statistic)		0,388044

Dependent Variable: C_S
Method: Least Squares
Date: 06/26/08 Time: 21:04
Sample (adjusted): 2000 2007
Included observations: 8 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	335,4368	63,9529	5,24506	0,0063
P_OL	2,257144	0,040699	55,46003	0
EN_S	0,028261	0,045452	0,621775	0,5678
Z_S	-0,12523	0,049784	-2,51557	0,0657
R-squared	0,998913	Mean dependent var		3405
Adjusted R-squared	0,998098	S.D. dependent var		971,8358
S.E. of regression	42,38502	Akaike info criterion		10,63832
Sum squared resid	7185,961	Schwarz criterion		10,67804
Log likelihood	-38,5533	F-statistic		1225,365
Durbin-Watson stat	1,969834	Prob(F-statistic)		0,000002

Dependent Variable: E_OL
Method: Least Squares
Date: 06/26/08 Time: 21:20
Sample (adjusted): 2000 2007
Included observations: 8 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-168,116	227,1829	-0,74	0,5004
P_OL	1,143427	0,091259	12,52951	0,0002
C_OL	-0,78333	0,502654	-1,55839	0,1941
Z_OL	-0,0299	0,030243	-0,98856	0,3788
R-squared	0,979831	Mean dependent var		1008,375
Adjusted R-squared	0,964705	S.D. dependent var		518,3297
S.E. of regression	97,37887	Akaike info criterion		12,30195
Sum squared resid	37930,58	Schwarz criterion		12,34167
Log likelihood	-45,2078	F-statistic		64,77551
Durbin-Watson stat	1,540902	Prob(F-statistic)		0,000758

Dependent Variable: E_S
 Method: Least Squares
 Date: 06/25/08 Time: 17:24
 Sample (adjusted): 2001 2007
 Included observations: 7 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	187,9329	1401,286	0,134115	0,9056
P_S(-1)	-0,14963	0,243529	-0,61442	0,6015
P_WS	0,033835	0,053965	0,626993	0,5947
Z_SW	2,405339	2,715762	0,885696	0,4692
Z_SEX	-1,07976	1,238196	-0,87204	0,4751
R-squared	0,430133	Mean dependent var		298,2857
Adjusted R-squared	-0,7096	S.D. dependent var		300,4379
S.E. of regression	392,8275	Akaike info criterion		14,96043
Sum squared resid	308626,9	Schwarz criterion		14,92179
Log likelihood	-47,3615	F-statistic		0,377398
Durbin-Watson stat	1,827323	Prob(F-statistic)		0,814985

Dependent Variable: Z_OL
 Method: Least Squares
 Date: 06/25/08 Time: 19:01
 Sample (adjusted): 2000 2006
 Included observations: 7 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
S_OL	-0,51277	2,27146	-0,22575	0,8424
C_OL	0,608453	3,625771	0,167813	0,8822
Z_S	4,18075	4,738952	0,88221	0,4707
Z_DIS	-194,954	772,9008	-0,25224	0,8244
P_WOL	0,249184	0,448032	0,556174	0,634
R-squared	0,552216	Mean dependent var		3754,429
Adjusted R-squared	-0,34335	S.D. dependent var		585,6435
S.E. of regression	678,7784	Akaike info criterion		16,05427
Sum squared resid	921480,3	Schwarz criterion		16,01564
Log likelihood	-51,19	Durbin-Watson stat		1,688525

Dependent Variable: Z_S
Method: Least Squares
Date: 06/25/08 Time: 18:54
Sample (adjusted): 2000 2007
Included observations: 8 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	4725,034	1171,43	4,033561	0,0157
KDR1	-609	133,1677	-4,57318	0,0102
P_OL	-0,83562	0,314041	-2,66086	0,0563
T_EXS	-11,4273	33,14935	-0,34472	0,7477
R-squared	0,874565	Mean dependent var		761,75
Adjusted R-squared	0,780489	S.D. dependent var		373,8662
S.E. of regression	175,1637	Akaike info criterion		13,47617
Sum squared resid	122729,3	Schwarz criterion		13,51589
Log likelihood	-49,9047	F-statistic		9,29636
Durbin-Watson stat	1,889629	Prob(F-statistic)		0,028237

Dependent Variable: Z_S
Method: Least Squares
Date: 07/08/08 Time: 15:02
Sample (adjusted): 2000 2007
Included observations: 8 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	378,5217	179,5133	2,108600	0,0888
S_S	-0,127686	0,054829	-2,328827	0,0673
Z_KAL	4,601555	0,607440	7,575320	0,0006
R-squared	0,925208	Mean dependent var		761,7500
Adjusted R-squared	0,895292	S.D. dependent var		373,8662
S.E. of regression	120,9780	Akaike info criterion		12,70909
Sum squared resid	73178,40	Schwarz criterion		12,73888
Log likelihood	-47,83636	F-statistic		30,92624
Durbin-Watson stat	1,839214	Prob(F-statistic)		0,001530

Додаток 4. Результати моделювання ринку послуг

Модель А

Dependent Variable: RWAGE				
Method: Least Squares				
Date: 08/10/08 Time: 21:17				
Sample (adjusted): 1999Q1 2007Q4				
Included observations: 36 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std.Error	t-Statistic	Prob.
C	875,0206	159,8458	5,474153	0
U	-46,6491	8,220988	-5,6744	0
PRODOUT	29,634	7,464006	3,970254	0,0004
EG	-331,32	226,3162	-1,46397	0,1536
IG	-400,279	240,8706	-1,6618	0,107
FDI	0,006992	0,003255	2,148072	0,0399
R-squared	0,976686	Mean dependent var	770,4892	
Adjusted R-squared	0,972801	S.D. dependent var	326,1215	
S.E. of regression	53,78468	Akaike info criterion	10,95887	
Sum squared resid	86783,76	Schwarz criterion	11,22279	
Log likelihood	-191,26	F-statistic	251,3591	
Durbin-Watson stat	1,320675	Prob(F-statistic)	0	

Модель В

Dependent Variable: W				
Method: Panel Least Squares				
Date: 08/15/08 Time: 13:12				
Sample: 1999 2007				
Cross-sections included: 5				
Total panel (balanced) observations: 45				
Variable	Coefficient	Std.Error	t-Statistic	Prob.
C	73,32507	57,29542	1,279772	0,2088
I	0,065766	0,141208	0,46574	0,6442
PROD	13,04481	3,347807	3,896524	0,0004
X	-1,46E-05	2,36E-05	-0,6199	0,5392
M	1,55E-05	2,49E-05	0,622825	0,5373
Effects Specification				
Cross-section fixed (dummy variables)				
R-squared	0,882241	Mean dependent var	602,8	
Adjusted R-squared	0,856072	S.D. dependent var	413,8397	
S.E. of regression	157,002	Akaike info criterion	13,12725	
Sum squared resid	887386,3	Schwarz criterion	13,48858	
Log likelihood	-286,3631	F-statistic	33,7135	
Durbin-Watson stat	0,41176	Prob(F-statistic)	0	

Підписано до друку 12.09.08.
Формат 70×100/16. Папір крейд. мат. Гарнітура Baltica. Друк офс.
Ум. друк. арк. 4,76. Ум. фарб.-відб. 5,16. Обл.-вид. арк. 2,47.
Наклад 100 прим. Зам.

Надруковано: ДЦ «Сова».
Україна, м. Київ, вул. Деревообробна, 5.